

De Plaatsnamenstudie in 1959-1965

door H. DRAYE en K. ROELANDTS

Vervolg.

AFD. VIII. — TAALGRENS EN KOLONISATIE

Algemene historische en taalkundige bijdragen over het laat-Romeinse keizerrijk, over de vestiging van Germanen binnen zijn grenzen, en over de cultuurhistorische verhoudingen tussen Kelten, Romeinen en Germanen worden hier vooraf opgesomd, omdat zij het kader vormen voor de eigenlijke Germaans-Romaanse taalgrensstudie :

127. F. ALTHEIM, Das Ende des römischen Kolonialreiches. *Wissensch. Zs. d. Univ. Berlin* IX (1959-60), 161-167.
128. H. AUBIN, Grundlagen und Perspektiven geschichtlicher Kulturraumforschung. Aufsätze zur vergleichenden Landes- und Volksgeschichte aus viereinhalb Jahrzehnten anlässlich der Vollendung des 80. Lebensjahres des Verfassers, hrsg. v. F. PETRI. *Bonn*, 1965.
129. A. BALIL, Las invasiones germánicas en Hispania durante la segunda mitad del siglo III d. de J. C. *Cuadernos de Trabajos de la Escuela Esp. de Historia y Arqueología en Roma* IX (1957), 95-143.
130. W. C. BARK, Origins of the Medieval World. *New-York*, 1960.
131. F. BEHN, Römertum und Völkerwanderung. Mitteleuropa zwischen Augustus und Karl dem Grossen. (Grosse Kulturen der Vorzeit). *Stuttgart*, 1963.
Rec. H. R(OOSENS)- J. M(ERTENS), *Archeol.* 1963, II, 72-73.

132. O. BERTOLINI, I Germani. Migrazioni e regni nell'Occidente già romano (Storia universale E. PONTIERI III, 1). *Milano*, 1965.

Rec. J. R., *Rev. hist. eccl.* LXI (1966), 354.

133. P. H. BLAIR, Roman Britain and early England, 55 B.C. — A.D. 871 (History of England by Chr. BROOKE and Denis Mack SMITH, I). *Edinburgh*, 1963.

Rec. H. D., *Rev. hist. eccl.* LXII (1967), 284-285.

De Angelsaksische „Landnahme“ in Engeland vat S. zo op dat de „invallers“ in den beginne werden uitgenodigd als verdedigers en slechts achteraf als veroveraars optraden, nadat zij talrijker geworden waren en het bezette gebied voor eigen rekening beschermden.

134. K. BÖHNER- -V. H. ELBERN, Werdendes Abendland an Rhein und Ruhr (Ausstellung in Villa Hügel Essen 18. Mai bis 15. September 1956). *Essen*, 1956.

135. K. BÖHNER- -V. H. ELBERN, Das erste Jahrtausend. Kultur und Kunst im werdenden Abendland an Rhein und Ruhr. Hrsgb. im Auftrag des Arbeitsausschusses der Ausstellung Werdendes Abendland... *Düsseldorf*, 1953-1965, Tafelband 1962².

In dit verzamelwerk verschenen o. m. :

F. PETRI, Der Rhein in der europäischen Geschichte und den europäischen Raumbeziehungen von der Vorzeit bis zum Hochmittelalter, II, 567-615.

Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1965, I, 39.

Behandelt de cultuurontwikkeling in de Rijnstreek vanaf de volksverhuizingen tot in de middeleeuwen.

H. JANKUHN, Das Abendland und der Norden, II, 821-846.

Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1965, I, 39.

136. P. BONENFANT, Du Belgium de César à la Belgique de 1830. Essai sur une évolution sémantique. *Ann. Soc. Roy. Archéol. Brux.* L (1961), 31-58 = *Ann. Féd. arch. et hist. de Belgique XXVIIe Congr. (Bruxelles)*, 1958).

Rec. G. F[AIDER] - F[EYTMANS], *Archeol.* 1961, I, 153.

J. HERBILLON, *Com. top.* XXXVI (1962), 247.

137. H. BÜTTNER, Frühmittelalterliches Christentum und fränkischer Staat zwischen Hochrhein und Alpen. *Darmstadt*, 1961.

138. R. CHEVALIER, Rome et la Germanie au Ier siècle. *Latomus* XX (1961), 33-51, 266-280.

Rec. G. D(ONNAY), *Archeol.* 1961, I, 173-174.

139. E. DEMOUGEOT, Les invasions germaniques et la rupture des relations entre la Bretagne et la Gaule. *Moyen Age* LXVIII (1962), 1-50.
140. E. DEMOUGEOT, La Gaule nord-orientale à la veille de la grande invasion germanique de 407. *Rev. hist.* CCXXXVI (1966), 17-46.
141. J. DE VRIES, Kelten und Germanen (Bibliotheca Germanica, IX). *Bern-München*, 1960.
 Rec. P. M. DUVAL, *Études celtiques* X (1962), 297-299.
 G. S. LANE, *Journ. Engl. & Germ. Philol.* LXI (1962), 97-101.
 K. G. LJUNGGREN, *Arkiv f. nord. filol.* LXXVI (1961), 284.
 A. MANIET, *Rev. phil.* XL (1962), 224-225.
 L. MUSSET, *Études germaniques* XVII (1962), 67-68.
 K. J. NORTHCOTT, *Modern Lang. Review* LVII (1962) 275-276.
 E. SCHWARZ, *Beitr. z. Gesch. dt. Sprach. u. Lit.* LXXXII (1960), 392-394.
 J. VAN DAM, *Lew. bijdr. Bijbl.* LV (1966), 47-48.
 Behandelt, na een overzicht over het onderzoek, „Das Ursprungsgebiet der Kelten” — „Der Aufbruch der Germanen” — „Beziehungen zwischen Kelten und Germanen” — „Religion und Kult” — „Das gesellschaftliche Leben” — „Dichter und Helden”.
142. J. DE VRIES, Enige aspecten der volksverhuizing. *Brab. Heem* XIII (1961), 26-41.
 Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1961, II, 532.
 In *Brab. Heem* XV (1963), 2-11, publiceerde J. DE VRIES een bijdrage over : „De Noormannen bezuiden onze grote rivieren”. In zijn „Kleine Schriften” (*Berlin*, 1965), 209-222 wordt de studie „Völkerwanderung und Wikingerzeit” herdrukt.
143. F. GIUNTA, Numini e cose del medioevo mediterraneo. *Palermo*, [1964].
 Rec. C. D. FONSECA, *Rev. hist. eccl.* LXII (1967), 105-109.
 Daarin : I Vandali e la „Romania”.
144. R. GRAND (†) - S. DUPARC, Recherches sur l'origine des Francs. *Paris*, 1965.
 Rec. H. DRAÏE, *Beitr. z. Namenf.* N. F. II (1967), 201-204.
 Op grond van een onderzoek der teksten van de klassieke en vroegmiddeleeuwse auteurs tracht S. de oude hypothese van de Skandinaafse oorsprong van de Franken kracht bij te zetten.
145. E. GRIFFE, La Gaule chrétienne à l'époque romaine. T. II : L'Eglise des Gaules au Ve s. L'Eglise et les Barbares. La hiérarchie ecclésiastique. *Paris*, 1966.

146. A. GRISART, César dans l'est de la Belgique : les Atuatiques et les Éburons. *Et. class.* XXVIII (1960), 129-204.

Rec. S. J. D(E) L(AET), *Archeol.* 1960, I, 156.

E. LEGROS, *Com. top.* XXXVI (1962), 195-196.

Onderzoek, op grond van de teksten, van de gegevens betreffende de genoemde stammen, de *Belgæ*, *Germani cisrhenani*, *Condrusi*, *Tungri*, *Atuatuca* (= Limburg), *Scaldis*, enz. Een zeer gedocumenteerde en diepgaande studie.

147. J. J. HATT, Histoire de la Gaule romaine 120 av. J. C. — 451 ap. J. C.). Colonisation ou colonialisme? *Paris*, 1959.

Rec. J. Ch. BALTY, *Latomus* XX (1961), 884-87.

A. CHASTAGNOL, *Annales* XVII (1962), 593-97.

S. J. DE LAET, *Helinium* II, (1962), 92-94.

G. F(AIDER) - F(EYTMANS), *Archeol.* 1959, II, 314-315.

148. A. JORIS, On the edge of two worlds in the heart of the new empire : The Romance regions of Northern Gaul during the Merovingian period. *Studies in Medieval and Renaissance history (Lincoln-Nebraska)* III (1961), 1-52, 2 maps.

149. P. LAMBRECHTS, Van oudheid naar middeleeuwen : continuïteit of discontinuïteit. *O. K. Gent* n.r. XIX (1965), 3-30.

Tekst van een lezing, met de daarop volgende belangwekkende bespreking, waarin de theorie van de continuïteit (PIRENNE) ten voordele van een cesuur omstreeks 400 wordt opgegeven.

150. R. LATOUCHE, De la Gaule romaine à la Gaule franque : aspects sociaux et économiques de l'évolution. *Settimana di studio del Centro italiano di Studi sull'alto medioevo (Spoleto)*, 1962), 379-409.

Het thema van deze studiebijeenkomst van 6-12. 4. 1961 was : Il passaggio dall'Antichità al Medioevo in Occidente.

Deze en vele andere bijdragen van R. LATOUCHE over de vroege middeleeuwen werden herdrukt in de publicatie : *Études médiévales* (Publ. Fac. d. lettres et sciences humaines Univ. Grenoble, 42). *Paris*, 1966.

151. R. LATOUCHE, Gaulois et Francs. De Vercingétorix à Charlemagne (Bibl. hist. VI). *Paris*, 1965.

Rec. L. GD, *Rev. hist. ecl.* LXII (1967), 252.

Over de Germaanse nederzetting, zie Kap. 5 — over Frankisch Gallië tijdens de Merovingers, Kap. 6.

152. H. R. LOYN, *Anglo-Saxon England and the Norman Conquest*. London, 1962.
 Rec. F. HOCKEY, *Rev. hist. eccl.* LXII (1967), 286-287.
 Over de Germaanse nederzettingen in de laag gelegen streken van Engeland, die landverovering (niet plundering) tot doel hadden. Beoordeling van de stellingen van H. PIRENNE. Belang wordt gehecht aan plaatsnamen, inz. waternamen.
153. M. LUGGE, „Gallia” und „Francia” im Mittelalter. Untersuchungen über den Zusammenhang zwischen geographisch-historischer Terminologie und politischem Denken vom 6.-15. Jahrhundert (Bonner hist. Forsch. XV). Bonn, 1960.
 Rec. R. FOLZ, *Le Moyen Age* LXVIII (1962), 172-175.
 W. MOHR, *Rev. phil.* XL (1962), 144-146.
154. Th. MAYER, *Mittelalterliche Studien. Gesammelte Aufsätze*. Lindau-Konstanz, 1959.
155. S. MAZZARINO, *Das Ende der antiken Welt* [Duitse vertaling door P. JAFFÉ]. München, 1961.
156. A. MOMIGLIANO e. a., *The conflict between paganism and christianity in the fourth century*. Oxford, 1963.
 Rec. F. HOCKEY, *Rev. hist. eccl.* LXI (1966), 696-97.
157. L. MUSSET, *Les invasions. Les vagues germaniques* (Nouvelle Clio : L'histoire et ses problèmes, 12). Paris, 1965.
 Rec. A. CHEDEVILLE, *Ann. Bretagne* LXXIII (1966), 298-300.
 P. COURCELLE, *Rev. phil.* XLIV (1966), 1055-1057.
 A. R. LEWIS, *Speculum* XLII (1967), 178-180.
 M. ROUCHE, *Le Moyen Age* LXXIII (1967), 145-148.
 G. RUHLMANN, *Rev. d'hist. éc. et sociale* XLIV (1966), 274-276.
 A. WANKENNE, *Et. Class.* XXXIII (1965), 467.
158. L. MUSSET, *Les invasions. Le second assaut contre l'Europe chrétienne, VIIe-XIe s.* (Nouvelle Clio, 12 bis). Paris, 1965.
 Rec. A. D' HAENENS, *Rev. hist. eccl.* LXII (1967), 803-809.
 R. LATOUCHE, *Bibl. école des chartes* CXXIV (1966), 561-563.
 A. R. LEWIS, *Speculum* XLII (1967), 180-181.
 M. ROUCHE, *Le Moyen Age* LXXIII (1967), 148-151.
 S. TRAMONTANA, *Riv. storica ital.* LXXVIII (1966), 717-724.
159. A. PELLETIER, *L'Empire romain au IVe s. Problèmes de gouvernement*. *L'Information historique* XXVI (1964), 93-97.

160. F. PETRI, Merowingerzeitliche Voraussetzungen für die Entwicklung des Städtewesens zwischen Maas und Nordsee. Bemerkungen und Ergänzungen zu einer Studie von J. DHONDT. *Bonn. Jahrb.* CLVIII (1958), 233-245.

Rec. G. F(AIDER) - F(EYTMANS), *Archeol.* 1960, II, 435.

Betreft de studie van J. DHONDT vermeld in *Bibl. pln.* 1957/58, blz. 468.

Vgl. ook J. HUBERT, L'évolution de la topographie et de l'aspect des villes de Gaule du Ve au Xe s. *La città nell'alto medioevo* (Spoleto, 1959), 529-558.

161. F. PRINZ, Zur geistigen Kultur des Mönchtums im spätantiken Gallien und im Merowingerreich. *Zs. f. bay. Landesgeschichte* XXVI (1963), 29-102.

162. W. SCHLESINGER, Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters. I. Germanen, Franken, Deutsche. II. Städte und Territorien. *Göttingen*, 1963, 2 Bde.

Rec. R. WENSKUS, *Hist. Zs.* CCII (1966), 629-631.

163. W. SCHLESINGER, Die Franken im Gebiet östlich des mittleren Rheins. Skizze eines Forschungsprogramms. *Hess. Jahrb. f. Landesgesch.* XV (1965), 1-22.

Inleidend referaat op een symposium van 2-4. 12. 1965 te Frankfurt a. M. gehouden. S. vat zeer overzichtelijk de problemen van de Frankische expansie in het W. en van het Frankenrijk samen; hij schetst de methode voor het onderzoek van de „Frankisering“ in het Oosten, en toont aan, op grond van concrete voorbeelden, wat de verschillende disciplines kunnen bijdragen tot de oplossing van de reeds door K. RÜBEL en O. BETHGE behandelde kwestie.

164. H. SPROEMBERG, Beiträge zur belgisch-niederländischen Geschichte (Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte III). *Berlin*, 1959 (1).

Rec. G. ENGELBERT, *Rhein. Viert.* XXV (1960), 332-334.

G. HEITZ, *Dt. Lit.-zeitung* LXXXI (1960), 672-676.

W. JAPPE ALBERTS, *Bijdr. gesch. Nederl.* XV (1960), 113-116.

W. JAPPE ALBERTS, *Hansische Geschichtsbl.* LXXVIII (1960), 129-132.

A. JORIS, *Le Moyen Age* LXVI (1960), 641-643.

W. PREVENIER, *Ts. rechtsgesch.* XXVIII (1960), 247-251.

(1) Over H. SPROEMBERG (1888-1966) zie A. JORIS, *Rev. phil.* XLIV (1966), 1133-1136. — E. MÜLLER-MERTENS, *Hansische Geschichtsbl.* LXXXIV (1966), v-viii. — M. UNGER, *Hist. Zs.* CCIV (1967), 262-263.

165. K. F. STROHEKER, *Germanentum und Spätantike*. (Die Bibliothek der alten Welt : Reihe Forschung u. Deutung). *Zürich-Stuttgart*, 1965.

Herwerkte uitgave van een tiental sinds 1939 in verschillende tijdschriften gepubliceerde bijdragen, met belangrijke bibliografische verwijzingen. Interessant is de status quaestionis over de historische achtergrond van het Nibelungenlied : Studien zu den historisch-geographischen Grundlagen der Nibelungen-dichtung (blz. 246-274), met afwijzing van de bekende theorie van H. GRÉGOIRE.

166. [F. STEINBACH], *Aus Geschichte und Landeskunde. Forschungen und Darstellungen*. Franz Steinbach zum 65. Geburtstag. *Bonn*, 1960.

Rec. K. S. BADER, *Zs. Savigny-Stift. Rechtsgesch., germ. Abt.* LXXIX (1962), 331-334.

A. D'HAENENS, *Rev. hist. eccl.* LVI (1961), 500-505.

R. SCHÜTZEICHEL, *Germanistik* II (1961), 157-158.

De naamkundige bijdragen die in deze feestbundel opgenomen werden, worden in dit overzicht vermeld (1).

167. E. A. THOMPSON, *The Barbarian kingdoms in Gaul and Spain*. *Nottingham mediaeval studies* VII (1963), 3-33.

168. G. WALSER- -Th. PEKÁRY, *Die Krise des römischen Reiches. Bericht über die Forschungen zur Geschichte des 3. Jahrhunderts (193-284 n. Chr.) von 1939 bis 1959*. *Berlin*, 1962.

(1) Over F. STEINBACH, overleden op 7 november 1964, zie o. m. F. PETRI, *Rhein. Vierteljahrsbl.* XXIX (1964), 1-27 en *Hist. Zs.* CCI (1965), 524-526. — M. BRAUBACH, *Hist. Jahrb.* LXXXIV (1964), 382-391. — U. LEWALD, *Zs. f. Agrargesch. u. Agrarsoziologie* XIV (1966), 90-95. — J. A. VAN HOUTTE, *Kon. Vla. Ac. v. België. Jaarb.* 1964, 321-323. — H. DRAYE, *Onoma* IX (1964/65) [1966], 327-330. — In memoriam Franz Steinbach. Reden gehalten am 17. Februar 1965 bei der Gedächtnisfeier der Philosophischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität Bonn von Wolfgang SCHMID, Franz PETRI und Matthias ZENDER (Alma Mater. Beiträge zur Geschichte der Universität, Heft 18). *Bonn*, 1965.

In de „Collectanea Franz Steinbach. Aufsätze und Abhandlungen zur Verfassungs-Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, geschichtlichen Landeskunde und Kulturraumforschung hrsg. von Fr. PETRI und G. DROEGE (*Bonn*, L. Röhrscheid, 1967, 912 S.) worden de talrijke bijdragen van deze grote historicus, in tijdschriften en verzamelwerken verschenen, opnieuw uitgegeven.

169. E. WILL, *Remarques sur la fin de la domination romaine dans le Nord de la Gaule. Rev. Nord XLVIII* (1966), 517-534.

Onderzoekt o. m. de ligging van *Vicus Helena*.

Belangrijk voor het onderzoek van de vroeg-middeleeuwse cultuur- en taaltoestanden na de Germaanse kolonisatie in de noordelijke romania zijn de referaten gehouden op de „Tagung der Arbeitsgemeinschaft für westdeutsche Landes- und Volksforschung” te Mainz, op 26-28 oktober 1964 rond het thema „Austrien im Merovingerreich”; op de Tagung van dezelfde Arbeitsgemeinschaft te Bad Bergzabern, op 18-21 oktober 1965, rond het thema „Probleme der Geschichte und Landeskunde am linken Oberrhein” en op de „24. Arbeitstagung des Instituts für geschichtliche Landeskunde der Rheinlande” te Bonn, op 4-6 april 1966, rond het onderwerp „Aspekte germanisch-romanischen Zusammenlebens”.

Van de twee eerstgenoemde studiedagen zijn gecyclostileerde verslagen verschenen respectief door H. LADEMACHER (*Bonn*, 1965) en door F. J. ARTHEN (*Bonn*, 1966).

* * *

Wij vestigen de aandacht van de taalgrensonderzoekers op de heruitgave van enkele historische en taalkundige standaardwerken die vroeger in onze overzichten werden opgenomen :

H. AUBIN- -Th. FRINGS- -J. MÜLLER, *Kulturströmungen und Kulturprovinzen in den Rheinlanden. Geschichte. Sprache. Volkskunde. Mit einem Vorwort zur Neuausgabe von Franz PETRI und Nachworten zum geschichtlichen und volkskundlichen Beitrag von Hermann AUBIN und Matthias ZENDER. Darmstadt, 1966.*

Fotomechanische herdruk van de uitgave van 1926.

P. COURCELLE, *Histoire littéraire des grandes invasions germaniques. Paris, 1964³.*

Rec. R. A[UBERT], *Rev. hist. eccl.* LXII (1967), 251.

G. VINAY, *Studi medievali* VI (1965), 296-300.

J. VOGT, *Gnomon* XXXVII (1965), 705-709.

Belangrijke herwerkte uitgave, met 7 bijdragen uit tijdschriften.

- Th. FRINGS, *Germania romana*. 2. Aufl. besorgt v. Gertraud MÜLLER, I (Mitteldeutsche Studien 19/1). Halle a. d. Saale, 1966.
- E. GAMILLSCHEG, *Romania germanica*. Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreichs I. Zu den ältesten Berührungen zwischen Römern und Germanen. Die Franken. Die Westgoten (Grundriss der germanischen Philologie XI, 1). Berlin-Leipzig, 1962.
Fotomechanische herdruk van de uitgave 1934.
- E. NORDEN, *Alt-Germanien*. Völker- und namengeschichtliche Untersuchungen. Darmstadt, 1962².
- T. G. E. POWELL, *Les Celtes* (traduction par R. CONTOU), Paris, 1961.
Rec. R. CHEVALIER, *Rev. phil.* XLI (1963) 227-228.
- F. STEINBACH, *Studien zur westdeutschen Stammes- und Volksgeschichte*. Im Anhang : Deutsche Sprache und deutsche Geschichte (Jena, 1926) Darmstadt, 1962².
Fotomechanische heruitgave van het baanbrekend werk van 1926, aangevuld met het in titel genoemd opstel, verschenen in : Festschrift Th. Frings II (= *Rhein. Viert.* XVII (1952), 332-343).
- J. F. NIERMEYER, *La Meuse et l'expansion franque vers le Nord (VIIe-VIIIe siècles)*, in : *Mélanges Félix Rousseau. Etudes sur l'histoire du Pays mosan au moyen âge (Bruxelles, 1958)*, 455-463.
Vertaling van de lezing opgenomen in *Bibl. Pln.* 1957-58, onder nr. 85.

* * *

Over het ontstaan van de Germaans-Romaanse taalgrens in de noordelijke Romania verschenen, gedurende de hier overschouwde jaren, de volgende bijdragen :

170. L. BERTAUX, *La romanisation de la Wallonie. Des Gaulois aux Gallo-Romains (Connaître la Wallonie, 5)*. Couillet, 1963.
Rec. S. J. DE LAET, *Helinium* III (1963), 273-274.
Populaire uiteenzetting over de romanisering van het politiek, materieel, intellectueel en sociaal leven.

171. H. DRAYE, Die Zahlengrösse der fränkischen Siedlung in der nördlichen Romania. *Festschrift E. Schwarz I* = *Jahrb. f. fränk. Landesf.* XX (1960), 175-180.
Rec. F. DEBUS, *Zs. f. Mundartforsch.* XXXI (1964), 370.
172. J. G(OOSSENAERTS), De Taalgrens. *Wet. tijd.* XX (1960), kol. 1-2.
Wijlen J. GOOSSENAERTS, die steeds voor de wetenschappelijke studie van het taalgrensprobleem heeft geijverd, richt een nieuwe oproep tot de taalgrensonderzoekers.
Vgl. ook in hetzelfde tijdschrift :
X., De Loire, eens germaans-romaanse taalgrens? *Wet. tijd.* XIX (1959), kol. 309-310. Deze vraag wordt in een brief beantwoord door F. L. GANSHOF en J. B. POUKENS, *Ibid.* 377-384 en door D. A. STRACKE in een artikel : Marginalia bij Tours 813. *Ibid.* XIX (1959), kol. 377-384.
173. M. GYSSELING, Schets van het ontstaan van de Frans-Nederlandse taalgrens. *Wet. tijd.* XX (1960), kol. 433-438.
Rec. E. LEGROS, *Com. top.* XXXV (1961), 264.
Korte bijdrage die steunt op het rijke materiaal verzameld in het „Toponymisch Woordenboek”.
174. M. GYSSELING, La genèse de la frontière linguistique dans le Nord de la Gaule. *Rev. Nord* XLIV (1962), 5-38.
Rec. J. HERBILLON, *Com. top.* XXXVII (1963), 245.
Vertaald uit het Nederlands door J. HERBILLON. Herwerking van de synthese in het „Toponymisch Woordenboek”. Zie eveneens *Bijdr. Gesch. Nederl.* XVII (1962-63), 339.
175. P. A. PIÉMONT, L'établissement de la frontière linguistique franco-germanique. *Strasbourg*, 1963.
Rec. H. D(RAYE), *Med. Ver. naamk.* XXXIX (1963), 180.
E. LEGROS, *Com. top.* XXXVIII (1964), 170-172.
Het ontstaan van de taalgrens wordt verklaard door het wegnemen en de gemeenschappelijke belangen die daaraan voor de beide, door de taalgrens gescheiden, gemeenschappen verbonden waren, zoals de toegang tot de centra voor zoutwinning (in Lothringen), de bergpassen, de havens, enz. „Une ligne d'intérêt commun”.
176. F. ROUSSEAU, La Wallonie, terre romane (Connaître la Wallonie, 2). *Couillet*, 1962³.
Over de taalgrens blz. 14-17.
177. J. STENGERS, La formation de la frontière linguistique en Belgique, ou de la légitimité de l'hypothèse historique. (Coll. Latomus. Fasc. 41). *Bruxelles*, 1959.
Rec. R. A(UBERT), *Rev. hist. eccl.* LVI (1961), 230-231.

W. J. DE BOONE, *Ant. class.* XXX (1961), 657-658.

J. DHONDT, *Rev. Nord* XLII (1960), 95-98.

J. H(ERBILLON), *Dial. belgo-rom.* XVIII (1961), 174-175.

A. JORIS, *Le Moyen Age* (1961), 563-566.

P. LEBEL, *Rev. ét. anc.* LXII (1960), 541.

E. LEGROS, *Com. top.* XXXVI (1962), 196-197.

S. ROSSI, *Giornale ital. di filol. (Napoli)* XIII (1960), 181.

D. A. WHITE, *Rev. phil.* XXXIX (1961), 879-881.

De publicatie van J. STENGERS gaf aanleiding tot de volgende kritische bijdragen :

H. DRAYE, Ueber die Möglichkeit einer Deutung der westlichen Sprachgrenze. Zu Jean Stengers' erkenntnistheoretischen Betrachtungen in „La Formation de la frontière linguistique en Belgique”. *Aus Geschichte u. Landeskunde F. Steinbach gewidmet* (Bonn, 1960), 686-696.

Wijst op de ontstellende miskennis van de resultaten der verschillende wetenschappen die de „dynamische” verklaring v. d. taalgrens mogelijk maken.

B. H. STOLTE, De gegevens der antieke schrijvers over de Franken en hun interpretatie. *Med. Ver. naamk.* XXXVII (1961), 1-30.

Rec. M. GYSSELING, *Wet. tijd.* XXI (1961), 369.

J. M(ERTENS), *Archeol.* 1961, I, 181.

178. M. GYSSELING, De Germaanse kolonisatie in Noord-Gallië volgens de teksten. *Com. top.* XXXVI (1962), 39-48.

Rec. A. V(AN) D(OORSELAER), *Archeol.* 1963, II, 86.

X., *Bijdr. gesch. Nederl.* XIX (1964/65), 265-266.

Biedt een overzicht van wat de teksten leren over de germanisering van Noord-Gallië door o. a. de Saliï, Chamavi, Chattuarii en Bructeri.

Hetzelfde onderwerp wordt behandeld door :

A. WEIJNEN, De Franken in de geschiedenis der Nederlanden, in : *Frankisch, Merovingisch, Karolingisch* (Assen, 1965), 1-9.

Rec. J. GOOSSENS, *Lew. Bijdr. Bijbl.* LV (1966), 8.

Steunend op het repertorium van teksten door W. J. DE BOONE (zie *Bibl. Pln.* 1954, nr. 60), stelt S. de vraag of aan de naam der Franken geen te grote betekenis werd gehecht en welke de betekenis is van hun expansie (nederzetting of overheersing).

Vgl. ook over de verschillende stammen die mogelijk sporen hebben nagelaten in de Nederlanden de bovengenoemde studiën van B. H. STOLTE en A. RUSSCHEN.

* * *

Over de historische en actuele taaltoestanden in het Belgisch taalgrensgebied vindt men inlichtingen in de bijdragen van :

179. A. COSEMANS, Volkstellingen, burgerlijke stand en Mémoires in Brabant onder het Franse regime en in het Verenigd Koninkrijk, 1795-1829. *Hand. Zuidnedl. Mij.* XVII (1963), 47-66.

180. J. BEHETS, Een beschrijving van de taalgrens in 1827. *Wet. tijd.* XXI (1961), kol. 307-310.

Over de verhandeling van A. Ph. RAOUX, Mémoire sur l'ancienne démarcation des pays flamands et wallons aux Pays-Bas. *Ac. roy. Mém.* IV (1827).

180 a. D. DALLE, Taalverschuivingen in West-Vlaanderen in de XVIIe en XVIIIe eeuw. *Hand. Em.* XCVIII (1961), 48-86.

181. N. MORA, Quelques réflexions sur l'origine du nom de la commune d'Ellezelles et de quelques noms de famille. *O. K. Ronse* XII (1963), 83-85.

182. H. TEMPERMAN, Histoire des communes rurales de Hoves et de Gratry I-II. *Ann. cercle archéol. d'Enghien* XIII (1962/63), 117-195, 197-396.

Rec. É. LEGROS, *Com. top.* XXXVII (1963), 205 ; XXXVIII (1964), 194.

183. C. T[HEYS], Taalgrenstoponiemen. *E.S.-Br.* XLII (1959), 439.

Vgl. ook de waardevolle dorpsmonografieën van C. THEYS betreffende de gemeenten ten zuiden van Brussel, waarvan de jongste zijn opgenomen in het eerste deel van dit overzicht op blz. 322.

184. H. VERBECCELTE, Flobecq. *Tournai*, 1965.
Rec M. L(ESSENNE), *Archeol.* 1965, II, 79

Aan de Universiteit te Leuven werden enkele licentiaatsverhandelingen aan bepaalde taalgrensfragmenten gewijd :

E. BECUWE, Bijdrage tot de studie van de taalgrenslijn in Zuid-Westvlaanderen, arrondissement Kortrijk. Lic. Leuven, 1961.

R. POTELLE, La frontière linguistique à travers l'arrondissement de Bastogne à partir de données toponymiques et archéologiques. Lic. Leuven, 1959.

A. VANHEEDE, Taaltoestanden in Menen, Moeskroen en Komen. Bijdrage tot de taalgrensstudie. Lic. Leuven, 1963.
Gedeeltelijk gepubliceerd onder dezelfde titel in *Leiegouw VII* (1965), 65-102, 157-195 ; VIII (1966), 417-449.

* * *

Over de **politieke aspecten van het taalgrensprobleem** in België en over de zgn. vastlegging van de taalgrens ontstond in de laatste jaren een uitvoerige literatuur. Wij vermelden o. m. :

R. CLIQUET, On the differential population development of the Flemings and the Walloons and its influence on the Flemish-Walloon relations. *Homo (Stuttgart)* XI (1960), 67-88.

J. M. L. DEMEYERE, Nota over de menselijke relaties tussen de gemeenten van het taalgrensgebied Moeskroen-Komen en de omringende gebieden. *Brugge*, z. j.

In dit „Verslag opgemaakt in opdracht van de Bestendige Deputatie van West-Vlaanderen” betoogt S. dat de West-vlaamse taalgrensgemeenten Ploegsteert, Waasten, Neerwaasten, Komen, Houtem, Moeskroen, Herzeeuw, Luingne, Dottenijs en Helkijn „ruimtelijk, organisch en menselijk in hun vroegere en huidige globale ontwikkeling innig afgestemd [zijn] op West-Vlaanderen ; ook hun toekomst, in de huidige problematiek van de arbeidsmarkt, is gebonden aan de expansie van West-Vlaanderen”.

H. DRAYE, Taalgrensonderzoek en taalpolitiek. *Taal en Tongval* XVI (1964), 82-89.

P. M. G. LÉVY, La querelle du recensement (Bibl. de l'Institut belge de science politique, n. s. n° 3) *Bruxelles*, 1960.

S. behandelt als statisticus de afschaffing van de talentelling, die voor het laatst in 1947 in de algemene volkstelling werd opgenomen, en de politieke geschiedenis van de voorafgaande tellingen, mede in verband met de taalgrens en de verfransing van Brussel.

Vgl. van dezelfde S., Le recensement linguistique du 1er janvier 1960 ou naissance, vie et mort d'un recensement. *Res publica. Rev. de l'Inst. belge de science pol.* I (1959), 58-69.

In hetzelfde ts. zijn ook verschenen in jg. II (1960) bijdragen

van L. MOYERSON, Le problème des frontières linguistiques en J. BRACOFS, Réplique.

L. LINDEMANS, Het vraagstuk Brussel uit Vlaams oogpunt. *Brussel*, z. j.

Gebundelde bijdragen, verschenen in het maandblad *De Brusselse post* over : 1. Het vraagstuk Brussel in zijn verschillende aspecten ; 2. Huidige taaltoestanden ; 3. Voorstellen en vooruitzichten.

P. MACAR, Un important problème wallon : la querelle linguistique en Belgique. *Rev. canadienne Géo. (Montreal)* XVII (1963), 137-143.

P. MARTENS, De Zuidnederlandse taalgrens voor het Belgisch parlement. — Een vademecum van de taalgrens met een korte historiek van de activiteiten van het centrum Harmel in verband met de taalgrens en van het taalgrensdebat in het Belgisch parlement in 1961-1962. *Z. pl.*, 1962.

H. VAN DER HAEGEN, De nieuwe administratieve indeling in België ingevolge de recente taalwetten. *Ts. Ver. aandr. stud.* XXXIII (1964), 175-185 [ook Fra. tekst].

De taalwetten waardoor België thans in vier administratieve taalgebieden ingedeeld wordt zijn :

Wet tot wijziging van provincie-, arrondissements- en gemeentegrenzen en tot wijziging van de wet van 28 juni 1932 op het gebruik van de talen in bestuurszaken en van de wet van 14 juli 1932 houdende taalregeling in het lager en het middelbaar onderwijs van 8.11.1962 (Staatsblad van 22.11.1962).

Wet houdende taalregeling in het onderwijs van 30.7.1963 (Staatsblad van 22.8.1963).

Wet op het gebruik van de talen in bestuurszaken van 2.8.1963 (Staatsblad van 22.8.1963).

Koninklijk besluit houdende coördinatie van de wetten op het gebruik van de talen in bestuurszaken van 18.7.1966 (Staatsblad van 2.8.1966).

Aan de hand van kaartjes worden de nieuwe wettelijke beschikkingen duidelijk voorgesteld.

H. VAN DER HAEGEN, De Brusselse banlieue. Een proeve tot haar afbakening volgens de methode van de „Arbeitskreis für städtische Regionalprobleme”. *Ts. Ver. aandr. stud.* XXXI (1962), 269-308.

Stevig gedocumenteerde studie die, ook aan de hand van overzichtelijke kaarten, diagrammen en statistieken, de aantrekkingskracht van de agglomeratie Brussel duidelijk aantoonst, en de taalkundige invloed van Brussel treffend illustreert.

M. VANHAEGENDOREN, Het vastleggen van de taalgrens. (A. O.-reeks 938), *Amsterdam*, 1962.

F. VAN MECHELEN, De demografische „taalgrens” in België. *Mens en Maatschappij (Amsterdam) XXXVIII* (1963), 444-457.

Y. VERHASSELT, La signification linguistique de la frontière belgo-néerlandaise. *Rev. b. Géo. LXXXVI* (1962), 83-88.

J. VERBOKEN, De Voerstreek en de aanpassing van de administratieve grenzen aan de taalgrens. *Z. pl., z. j.*

Overdruk uit de Parlem. Handelingen van 6.2.1962 e. v. van de besprekingen in de Kamer der Volksvertegenwoordigers over de Voerstreek.

H. J. VAN DE WIJER, Een taaltelling in 1960? *Kon. Vla. Ac., Versl. en Med.* (1960), 228-231.

* * *

Als taalkundige en inz. toponymische bijdragen in verband met de Germaans-Romaanse symbiose tussen Rijn en Loire kunnen wij vermelden :

185. Th. FRINGS, *Germania romana und Romania germanica zwischen Mittelmeer, Rhein und Elbe. Zur Geschichte romanisch-germanischer Wörter im Bereich Salix „Weide”.* *Berlin*, 1963.

Rec. G. DE SMET, *Neophilologus XLIX* (1965), 76-77.

L. SIMONS, *Louv. bijdr. Bijbl. LII* (1963), 175-176.

186. M. GYSSELING, De germ.-rom. namen op -(in)iacas. Zie *Bibl. Pln.* 1957/58, blz. 472.

Rec. J. HERBILLON, *Com. top. XXXIII* (1959), 274-275.

187. M. GYSSELING, Altgermanisches in einigen Völker- und Ortsnamen Nordgalliens. *VI. Int. Congr. (München, 1961) II*, 323-325.

Rec. J. HERBILLON, *Com. top. XXXVII* (1963), 246.

Behandelt 1. volkernamen met Germaanse etymologie ; 2. namen met Kelt. o = Germ. a.

188. M. GYSSELING, La toponymie pré-médiévale dans le Nord de la Gaule. I. Toponymie pré-romaine ; II. Noms gallo-romains. *VII. Int. Congr. (Firenze, 1963) II*, 119-136.

Rec. J. HERBILLON, *Com. top. XXXVI* (1962), 253.

189. M. GYSSELING, Zur Romanisierung germanischer Personennamen in Wallonien im Frühmittelalter. *Namensforschung, Festschrift A. Bach (Heidelberg, 1965)*, 49-54.
Betreft de namen vermeld in een oorkonde van 866, opgesteld te Hoi.
190. R. E. KELLER, The language of the Franks. *Bull. J. Rylands Library XLVII (1964/65)*, 101-122.
Interessante, goed gedocumenteerde bijdrage over het Rijnfrankisch, de taal van de Karolingers, waarvan de klankstand wordt vergeleken met die van het Opperduits en van het Nederduits/Nederlands. Samenvatting van de theorieën over de 2^e klankverschuiving (van O. HÖFLEB, R. SCHÜTZEIOHEL, R. BRUCH, e. a.) en over de rol van het Frankenrijk bij het ontstaan van de grens tussen Neder- en Hoogduits (van F. STEINBACH).
Van dezelfde S. verscheen een lijvige studie over de Duitse dialecten onder de titel : German Dialects. Phonology and Morphology with selected textes. *Manchester, University Press, 1961*.
191. W. VON WARTBURG, Französisches etymologisches Wörterbuch. Eine Darstellung des galloromanischen Wortschatzes. T. XVII : Germanische Elemente S-Z. *Basel, 1962-1966*.

* * *

Wat het **linguïstisch onderzoek van de tweetaligheid** betreft, kan hier, ter bibliographische informatie, worden verwezen naar de volgende studien :

192. U. WEINREICH, Languages in contact. Findings and Problems, with a preface by A. MARTINET. *The Hague, Mouton, 1966* ⁴.
De eerste uitgave van dit klassiek geworden werk verscheen als nr 1 in de reeks „Publications of the Linguistic Circle of New York” (*New York, 1953*). Van dezelfde S. ook : Research frontiers in bilingualism studies. *Reports for the VIIIth Int. Congress of Linguists I. (Oslo, 1957)*, 184-196 — ook in de *Proceedings*, blz. 786-797.
Met bibliografie blz. 194-196.
193. E. HAUGEN, Bilingualism in the Americas. A Bibliography and Research Guide. *Alabama, 1956*.
194. Th. W. ELWERT, Das zweisprachige Individuum. Ein Selbstzeugnis. (Abh. d. Akad. der Wiss. u. d. Lit. in

Mainz, Geistes- und sozialwiss. Klass, 1959, 6). *Wiesbaden*, 1959.

195. A. VON WEISS, Hauptprobleme der Zweisprachigkeit. Eine Untersuchung auf Grund deutsch/estnischen Materials. *Heidelberg*, 1959.

196. M. BEZIERS- -M. VAN OVERBEKE, Le Bilinguisme. Essai de définition et guide bibliographique (Cahiers de l'Institut des langues vivantes [de l'Université de Louvain], 13). *Louvain*, 1968.

* * *

Wat de Germaans-Romaanse verhoudingen in het gebied van **Nederrijn en Maas** betreft dient, benevens op de bovengenoemde studiën van P. TUMMERS, verder te worden gewezen op de bijdragen van :

197. M. GYSSELING, Aken-Vaals... : zie *Bibl. Pln.* 1957/58, blz. 472.

Rec. J. H(ERBILLON), *Com. top.* XXXIII (1959), 275-276.

198. S. CORSTEN, Das Heinsberger Land im frühen Mittelalter. Fränkische Kolonisation zwischen Maas und unterer Rur. *Annalen des hist. Ver. f. d. Niederrhein* CLXI (1959), 5-64.

Rec. W. METZ, *Rhein. Viert.* XXV (1960), 186-187.

Zie ook van dezelfde S., Siedlung und Mission der Frankenzeit zwischen Maas und Rhein. *Maasgouw* LXXX (1961), 151-160, 169-178.

199. R. MAC MULLEN, Barbarian enclaves in the northern Roman Empire. *Ant. class.* XXXII (1963), 552-561.

Over de Germaanse stammen die gedurende het keizerrijk aan de Neder- en Midden-Rijn gevestigd werden, mede ter verdediging van het Imperium.

200. F. PETRI, Stamm und Land im frühmittelalterlichen Nordwesten nach neuerer historischer Forschung, in : F. PETRI- -W. JAPPE ALBERTS, Gemeinsame Probleme deutsch-niederländischer Landes- und Volksforschung (Bijdr. Inst. v. middeleeuwse gesch. Utrecht, XXXII. *Groningen*, 1962,) blz. 25-43.

Herdruk van een opstel vroeger verschenen in *Westf. Forschungen* VIII (1955), 6-16.

201. F. PETRI, Niederlande, Rheinland und Reich vornehmlich vom 13. bis 16. Jahrhundert. Ein Beitrag zur deutsch-niederländischen Grenzgeschichte, in : Gemeinsame Probleme (ut supra), 172-202.

* * *

Wat het cultuurhistorisch onderzoek betreffende het **Moezeland**, en in het bijzonder het gebied van Trier aangaat, kan hier geweest worden op de volgende wetenschappelijke initiatieven en publicaties :

202. [R. LAUFNER], Die Frage der Kontinuität in den Städten an Mosel und Rhein im Frühmittelalter (Referate u. Aussprachen auf der 4. Arbeitstagung des Kreises für landschaftliche deutsche Städteforschung vom 4.-6. April 1962 in Trier). *Westf. Forsch.* XVI (1963), 52-78.

In deze publicatie zijn o. m. opgenomen de samenvatting der lezingen van :

F. VERCAUTEREN, Die spätantike Civitas im Frühmittelalter, blz. 52-54.

K. BÖHNER, Die Merowingerzeit im Trierer Land nach Aussage der Bodenfunde, blz. 54-58.

W. SCHLEIERMACHER, Die spätesten Spuren der antiken Besiedlung im Raum von Speyer, Worms, Mainz und Frankfurt/Main, blz. 58-60 ;

De volledige tekst van deze lezing is vooraf volledig verschenen in *Bonner Jahrb.* CLXII (1962), 165-173.

W. JUNGANDREAS, Das Problem der sprachlichen Kontinuität bei den Siedlungs- und Flurnamen des Mosellandes, blz. 65-87.

J. SCHNEIDER, Die Kontinuitätsfrage bei den Bischofsstädten Metz, Toul und Verdun, blz. 74-78.

203. [R. LAUFNER], Geschichte des Trierer Landes. Bd. I (Schriftenreihe zur Trierischen Landesgeschichte und Volkskunde, 10). *Trier*, 1964.

Rec. V. CONZEMIUS, *Rev. hist. eccl.* LXII (1967), 99-100,

E. WISPLINGHOFF, *Rhein. Viert.* XXX (1965), 387-388.

Dit verzamelwerk bevat o. m. de studien van L. PETRY, Der Trierer Raum im Wandel der Jahrhunderte, blz. 1-7 ;

W. DEHN, Trier und das Trierer Land vor dem Erscheinen der Römer, blz. 38-97 ; J. STEINHAUSEN, Das Trierer Land unter römischer Herrschaft, blz. 98-221 ; E. EWIG, Das Trierer Land im Merovinger- und Karolingerreich, blz. 222-302 ; K. BÖHNER, Das Trierer Land zur Merowingerzeit nach dem Zeugnis der

Bodenfunde, 303-337. Vgl. ook K. BÖHNER, Romanen und Franken an Mosel und Rhein, in : Ber. V. int. Kongr. f. Vor- und Frühgesch. Hamburg, 1958 (*Berlin*, 1961), 108-111.

204. E. GOSE, Katalog der frühchristlichen Inschriften in Trier (Trierer Grabungen und Forschungen, 3). *Berlin*, 1958.

Rec. R. A. [UBERT], *Rev. hist. eccl.* LV (1960), 239.

205. Th. K. KEMPF- -W. REUSCH e. a., Frühchristliche Zeugnisse im Einzugsgebiet von Rhein und Mosel. *Trier*, 1965.

Naar aanleiding van het 1^e Intern. Congres voor christelijke archeologie, gehouden te Trier in 1965, werd dit verzamelwerk uitgegeven. Het bevat een Catalogus van het „Rheinisches Landesmuseum” en van de vroegchristelijke afdeling van het „Bischöfliches Museum” te Trier, alsmede een aantal bijdragen over afzonderlijke problemen in verband met de christelijke archeologie ten Noorden van de Alpen.

206. P. MELCHERS, Die Pichter. Studien zu einem mosel-ländischen Weinbergnamen. *Rhein.-westf. Zs. f. Volksk.* IX (1962), 252-262.

Lat. *pedatura*, en synoniem *pectura* (waaruit met dissimilatie *pectura* / *pictura*) leeft voort in ofra. *peitura* en ohd. *pegetura*, waaruit circa 1216 : *de vineis que dicuntur peetren*, en ca 1216 (Caesarius van Prüm) : *picturas modo appellamus pitteren*.

207. H. NESSELHAUF- -H. LIEB, Dritter Nachtrag zu CIL XIII. Inschriften aus den germanischen Provinzen und dem Treverergebiet. 40. *Ber. d. Röm.-Germ. Komm.* (1959), 120-129.

Rec. G. F(AIDER) - F(EYTMANS), *Archeol.* 1960, I, 174.

* * *

Voor de studie van de Germaans-Romaanse **taalgrens in Zwitserland** zijn de drie hieronderstaande verzamelwerken te vermelden :

208. Sprachleben der Schweiz. Sprachwissenschaft, Namenforschung, Volkskunde. Festschrift für R. HOTZEN-KÖCHERLE. *Bern*, 1963.

Rec. J. GÖSCHEL, *Muttersprache* LXXVI (1966), 344-347.

In deze feestbundel zijn o. m. de volgende bijdragen voor de naamkundige belangrijk : S. SONDEREGGER, Die althochdeutsche Schweiz. Zur Sprach- und Siedlungsgeschichte der deutschen Schweiz bis 1100, 23-55. — E. SCHÜLE, Romanisches Wortgut

in der Sprache der Oberwalliser Weinbauern, 209-232. — B. BOESCH, Das Ortsnamenbild zwischen Zürich- und Walensee als Zeugnis für die Sprachgrenze im 7. und 8. Jahrhundert, 241-260. — O. BANDLE, Zur Schichtung der Thurgauischen Ortsnamen, 261-288. — G. HILTY, Prolegomena zum St. Galler Namenbuch, 289-300. — P. ZINSLI, Die mittelalterliche Walserwanderung in Flurnamensspuren. Grundsätzliches aus Erkundung und Sammlung, 301-330.

209. Volks- und Sprachgrenzen in der Schweiz im Frühmittelalter mit besonderer Berücksichtigung der burgundisch-alemannischen Grenze. *Schweiz. Zs. f. Gesch.* XIII (1963), 433-534.

Op 11 mei 1963 werd over dit thema te Zürich, op initiatief van de „Allgemeine Geschichtsforschende Gesellschaft der Schweiz“, een colloquium gehouden. De teksten van de volgende lezingen werden gepubliceerd :

M. BECK, Bemerkungen zur Geschichte des ersten Burgunderreiches, 433-457 (1). — R. MOOSBRUGGER-LEU, Der archäologische Aspekt, 457-493. — S. SONDEREGGER, Der sprachgeschichtliche Aspekt, 493-534.

210. Sprache, Sprachgeschichte, Sprachpflege in der deutschen Schweiz. *Zürich*, 1964.

Dit verzamelwerk, uitgegeven naar aanleiding van de 60^e verjaring van de „Deutsch-schweizerischer Sprachverein“, bevat o. m. de volgende bijdragen :

S. SONDEREGGER, Ein Jahrtausend Geschichte der deutschen Sprache in der Schweiz, 7-29. — A. HUMBEL, Sprachpolitik, 69-72. — L. SPULER, Sechzig Jahre Deutschschweizerischer Sprachverein, 73-77.

Verdere bijdragen, benevens de reeds boven genoemde van B. BOESCH, W. KLEIBER, S. SONDEREGGER e. a. zijn o. m. :

211. H. BÜTTNER, Geschichtliche Grundlagen zur Ausbildung der alemannisch-romanischen Sprachgrenze im Gebiet der heutigen Westschweiz. *Zs. f. Mundartforsch.* XXVIII (1961), 193-206.

212. H. KLÄUI, Ortsnamen als Zeugen fränkischer Siedlungspolitik in der alemannischen Schweiz. *VI. Int. Congr. (München; 1958)*, III, 462-467.

(1) Zie ook W. VON WARTBURG, Das burgundische Superstrat im frankoprovenzalischen Wortschatz. *Zs. rom. Phil.* LXXX (1964), 1-14. Over BECK in het bijzonder blz. 13-14.

213. H. KLÄUI, Namen hochmittelaltlicher Ausbausiedlungen in der Nordostschweiz. *VII. Int. Congr. (Firenze, 1963)*, II, 193-200.
214. H. KLÄUI, Einflüsse der fränkischen Herrschaft auf den alemannischen Siedlungsraum der Nordostschweiz. *Alem. Jahrb.* (1962/63).
Van dezelfde S. ook : Germanen und Romanen zwischen Alpen und Rhein im frühen Mittelalter. *Sonntagspost* 25.8.1961.
215. P. KLÄUI, Die Alemannen. Die alemannische Landnahme in der Schweiz. *Volkshochschule XXXII (Zürich, 1963)*, 207.
216. B. ROTH, Die romanisch-deutsche Sprachgrenze im Murtenbiet während des XV. Jhts. Untersuchungen auf Grund der Orts-, Flur- und Personennamen (Diss. Freiburg-Schweiz). *Freiburger Geschichtsblätter (Freiburg-Schweiz)* LIII (1965), xxiv-346 blz., met kaart.
217. P. ZINSLI, Zum Flurnamenzeugnis für die deutsche Besiedlung der Alpen. *VI. Int. Congr. (München, 1961)* III, 798-811.
218. P. ZINSLI, Vom Wesen und Bestand der mehrsprachigen Schweiz. *Pro* Nr. 15, vom 15.11.1963.
Ook onder de titel : Vom Werden und Wesen der mehrsprachigen Schweiz (Schriften des Deutschschweizerischen Sprachvereins, 1) *Bern*, 1964.
219. P. ZINSLI, Das Berner Oberland als frühe alemannische Siedlungsstaffel im westschweizerdeutschen Sprachgrenzraum. Nach dem Zeugnis von Streuung und Lautstand der Ortsnamen. *Namenforschung, Festschrift A. Bach (Heidelberg, 1965)*, 330-338 (1).

* * *

Belangrijk voor de linguïstische en historische studie van de Germaans-Romaanse symbiose in het Westen gedurende de vroege middeleeuwen, is de vergelijking met de Germaans-Slavische en de Germaans-Hongaarse

(1) Over wijlen J. U. HUBSCHMIED schreef P. ZINSLI een In memoriam in *Onoma* VIII (1958/59), 359-361; met bibliografie, samengebracht door J. HUBSCHMID, blz. 361-363.

vermenging in het Oosten van het Duits taalgebied, die eeuwen jonger is, en daardoor doorzichtiger. Benevens de bovenvermelde publicaties in de reeks „Deutsch-Slawische Forschungen zur Namenkunde und Siedlungsgeschichte” (Leipzig), weze hier nog verwezen naar de volgende studies :

Bibliografische inlichtingen vindt men in de repertoria van R. FISCHER, E. EICHLER e. a., opgenomen in de rubriek over het Duits taalgebied, en verder in :

220. R. FISCHER- -E. EICHLER, Leistungen der Leipziger Slawistik der Gegenwart. Bibliographie. *Wiss. Zs. d. Karl-Marx-Univ. [Gesellsch. u. sprachwiss. Reihe 1] IX* (1959/60), 77-82.

Germanoslawistische Namenforschung, blz. 80-82.

221. E. EICHLER- -K. HENGST, Slawistische und germanoslawistische Publikationen zur Namenforschung in der D.D.R. *Zs. f. Slawistik IX* (1964), 704-711.

222. E. SCHWARZ, Die Orts- und Flurnamenforschung im deutsch-slawischen Berührungsgebiet 1945-1960. Ein Forschungsbericht. *Zs. f. Ostforschung X* (1961), 674-718.

223. M. VASMER, Zur brandenburgischen Namenforschung, in : Festschrift f. W. Havers (*Wien*, 1959), 209-212.

Verdere bijdragen zijn o. m. :

J. BĚLIČ, Zur Problematik der Grenzen zwischen verwandten Sprachen. *Leipz. Abhand. z. Namenf. III* (1965), 105-110.

J. BÜTHGEN, Die Lausitzer Wenden im geographischen und historischen Kräftefeld. *Jahrb. f. fränk. Landesf. XXI* (1961), 391-424.

E. EICHLER, Zur Auswertung slawischer Orts- und Flurnamen für die Waldgeschichte. *Archiv f. Forstwesen VIII* (1959), 161-169.

E. EICHLER, Slawische Namen im Bereich der Stadt Leipzig. *Zs. f. Slawistik IV* (1959), 604-624.

- E. EICHLER, Probleme der Analyse slawischer Ortsnamen in Deutschland. *Leipziger namenkundliche Beiträge* (Berlin, 1961), 19-50.
 Ook in *VII. Int. Congr. (Firenze, 1962) I*, 473-498.
- E. EICHLER, Zur Etymologie und Struktur der slawischen Orts- und Flussnamen in Nordostbayern. *Leipz. Abhand. z. Namenf. I* (1962), 365-396.
- E. EICHLER, Namenforschung und Etymologie in der Slawistik. *Leipz. Abhand. z. Namenf. II* (1964), 379-382.
- E. EICHLER, Zur Deutung des Ortsnamens Colditz. *Festschrift 700 Jahre Colditz (Colditz, 1965)*, 12-14.
- E. EICHLER, Zur Methodik der Namenforschung im deutsch-slawischen Berührungsbereich. *Leipz. Abhand. z. Namenf. III* (1965), 117-122.
 Rec. E. DICKENMANN, *Beitr. z. Namenf. XVI* (1965), 324.
- E. EICHLER, Probleme der slawischen Ortsnamenforschung in der Oberlausitz. *Onomastica Slavogermanica I (Berlin, 1965)*, 45-59.
- E. EICHLER, Serbisch-tschechische Beziehungen in eingedeutschten Ortsnamen, in : Deutsch-tschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur (= Abh. d. sächs. Ak. d. Wiss., Phil.-hist. Kl. LVII, 2, Berlin, 1965), 159-176, 1 Karte.
- R. FISCHER, Zum Slawischen onomastischen Atlas. *Onoma X* (1962/63) [1964], 269-272.
- R. FISCHER, Zu Fragen der germanoslavischen Namenforschung. *Leipz. Abhand. z. Namenf. II* (1964), 103-104.
 Rec. E. DICKENMANN, *Beitr. z. Namenf. XVI* (1965), 323.
- W. FLEISCHER, Zur Vokalquantität in den eingedeutschten altsorbischen Ortsnamen des ostmitteldeutschen Sprachraums. *Onomastica Slavogermanica I (Berlin 1965)*, 61-71.
- J. GÖSCHEL, Die Orts-, Flur- und Flussnamen der Kreise Borna und Geithain. Namenkundliche Untersuchungen zur Sprach- und Siedlungsgeschichte Nordwestsachsens (Mitteldeutsche Forschungen, 31). *Köln-Graz, 1964*.
 Rec. R. SCHMITTELEIN, *Rev. int. onomastique XVII* (1965), 313-317.
 R. SPERBER, *Beitr. z. Namenf. N. F. I* (1966), 98-100.

- G. HÄNSE- -E. EICHLER, Slawische Flurnamen im Kreis Weimar. *Rudolstädter Heimathefte* X (1964), 137-157.
- K. HENGST, Die Ortsnamen der Kreise Glauchau, Hohenstein-Ernstthal und Stollberg. *Zwickau*, 1964.
 Rec. R. BERGMANN, *Beitr. z. Namenf. N. F.* I (1966), 100.
 J. SCHULTHEIS, *Sprachpflege* XIV (1965), 176.
 J. SCHULTHEIS, *Inform. Leipz.* 2 (1965), 13.
 H. WALTHER, *Zs. f. Geschichtswiss.* XIII (1965), 896.
- E. HERRMANN, Slawisch-germanische Beziehungen im südost-deutschen Raum, von der Spätantike bis zum Ungarnsturm. Ein Quellenbuch mit Erläuterungen (Veröffentl. des Collegium Carolinum, 17). *München*, 1965.
 Rec. E. SCHWARZ, *Zs. f. Ostforsch.* XV (1966), 134-136.
- J. HERMANN, Kultur und Kunst der Slawen in Deutschland vom 7. bis 13. Jahrhundert. *Berlin*, 1965.
 Rec. H. WALTHER, *Inform. d. Leipz. namenk. Arbeitsgruppe* IV (1966), 10-11.
- F. HINZE, Die Endbetonung deutscher Ortsnamen slawischer Herkunft auf -in. *Zs. f. Slavistik* VIII (1963), 501-515.
- H. JAKOB, Wüstungen mit Mischnamen in Oberfranken. *Onomastica Slavogermanica* I (Berlin, 1965), 119-126.
 Rec. E. DICKENMANN, *Beitr. z. Namenf.* XVI (1965), 321.
- F. LOCHNER-HÜTTENBACH, Bemerkungen zu steirischen Ortsnamen. *Beitr. z. Namenf.* XVI (1965), 263-268.
- F. LOCHNER-HÜTTENBACH, Doppelbezeichnungen in steirischen Ortsnamen. *Blätter f. Heimatkunde d. hist. Ver. f. Steiermark (Graz)* XXXIX (1965), 48-54.
- K. MOLLAY, Zur Chronologie deutscher Ortsnamentypen im mittelalterlichen Westungarn. *Acta Linguistica Acad. scientiarum Hungaricae* XI (1961), 67-97.
 S. wijzig de stratificatie van de dt. pln.-typen voorgestaan door E. KRANZMAYER.
- H. NAUMANN, Serimunt-Sermuth. Ein Beitrag zur Namenkunde. *Wiss. Zs. Univ. Leipzig* X (1961), 817-826.
 Over Duits-Slawische hydronymische „Namenpaare“.
- F. POSCH, Die deutsch-slawische Begegnung im Ostalpenraum und die Grundlagen des steirischen Volkstums, in : *Festschr.*

zum 100 jährigen Bestand d. Ver. f. Landes. v. Nieder-
österreich und Wien, 1964, 87-.

- J. PRINZ, Slavisch-baltische Entsprechungen bei den von *berž-
'Birke' abgeleiteten slavischen und baltischen Orts-
und Gewässernamen. *Beitr. z. Namenf.* XV (1964), 247-260.
Zie ook *Ibid.*, 261-281.
- B. RACHEL, Sorbisch-deutsches und deutsch-sorbisches Orts-
namenverzeichnis der zweisprachigen Kreise des Bezirkes
Dresden. *Bautzen*, 1959.
- F. REDLICH, Zur Siedlungsgeschichte und Namenkunde des
Cottbuser Landes. *Wiss. Zs. Univ. Leipzig* IX (1959/60),
587-602.
- F. REDLICH, Zur Siedlungsgeschichte und Namenkunde im
Unterspreewald. *Leipz. Abhand. z. Namenf.* I (1962), 345-356.
- O. RIPEĆKA, Zur Frage der slavisch-deutschen Ortsnamenent-
sprechungen. *Leipz. Abhandl. z. Namenf.* II (1964), 347-353.
Rec. E. DICKENMANN, *Beitr. z. Namenf.* XVI (1965), 322.
- O. RIPEĆKA, Klassifikationsprinzipien der deutschen Topo-
nyme slawischer Herkunft, in : *Onomastica Slavogermanica* I
(Berlin, 1965), 23-28.
- H. SCHALL, Der askanische „Kietz“ und die (Wetz-)„Kietze“
der Niederlausitz. *Märkische Heimat* V (1961), 100-104.
Vgl. hiermee H. LUDAT, Die ostdeutschen Kietze. *Bernburg*,
1936.
- H. SCHALL- -T. WITKOWSKI, Beiträge zum Slawischen ono-
mastischen Atlas aus der D.D.R. *Zs. f. Slawistik* VIII (1963),
807-833.
- B. SCHIER, Ortsnamen und Hausformen der deutsch-slawischen
Kontaktzone in wechselseitiger Erhellung, in : Festschrift
E. Schwarz II = *Jahrb. f. fränk. Landesf.* XXI (1961), 359-
389.
Rec. F. DEBUS, *Zs. f. Mundartforsch.* XXXI (1964), 373.
- B. SCHIER, Die Völkerschichtung Ostdeutschlands im Lichte
der Ortsnamenforschung, in : Festschrift für Jost Trier (*Köln-
Graz*, 1964), 186-220.
- E. SCHWARZ, Deutsch-slawische Namenbeziehungen von der
Ostsee bis zur Adria. *VI. Int. Congr. (München, 1958)* I, 29-56.

- Ch. G. SCHWELA, Die Flurnamen des Kreises Cottbus. *Berlin*, 1958.
 Rec. E. DICKENMANN, *Beitr. z. Namenf.* X (1959), 114-115.
 H. NAUMANN, *Zs. f. Mundartforsch.* XXIX (1962), 183-191.
- E. SKALA, Die Entwicklung des Bilingualismus in der Tschechoslowakei vom 13.-18. Jahrhundert. *Beitr. z. dt. Sprache u. Lit. (Halle)* LXXXVI (1964), 69-106.
- V. ŠMILAUER, Die Ortsnamen mit *Ne-* in Böhmen. *Leipz. Abhand. z. Namenf.* II (1964), 355-357.
- W. STEINHAUSER, Deutsche Stammesnamen in slawischem Munde, in : Festschrift E. Schwarz II = *Jahrb. f. fränk. Landesf.* XXI (1961), 329-357.
 Rec. F. DEBUS, *Zs. f. Mundartforsch.* XXXI (1964), 373.
- W. STEINHAUSER, Savaria, „die Perlenreiche“. Ein Beitrag zur Frage nach der wissenschaftlichen Bedeutung geographischer Doppelnamen, in : *Namenforschung*, Festschrift A. Bach (*Heidelberg*, 1965), 199-211.
- M. VASMER, Zu den deutschen Lehnwörtern im Obersorbischen, in : Festschrift E. Schwarz II = *Jahrb. f. fränk. Landesf.* XXI (1961), 425-430.
- H. WALTHER, Bergbaunamen im sächsischen Erzgebirge. *Leipziger namenkundliche Beiträge (Berlin)*, 1961), 75-111.
- H. WALTHER, Zur Auswertung namenkundlichen Materials für die Siedlungsgeschichte. *Leipz. Abhand. z. Namenf.* I (1962), 313-318.
- H. WALTHER, Deutsche und slawische Siedlung im oberen Maingebiet. *Berlin*, 1963.
- J. WEIDLEIN, Schicksale deutscher Flurnamen in Ungarn. *Südostdt. Archiv* V (1962), 191-196.
- W. WEIZSÄCKER, Quellenbuch zur Geschichte der Sudetenländer (Veröffentl. d. Collegium Carolinum, 7). *München*, 1960.
- L. ZABROCKI, Gesetze bei Uebernahme von fremden Orts- und Flurnamen. *VI. Int. Congr. (München, 1958)* III, 791-797.

X., Die Sudetenfrage in europäischer Sicht. Vorträge und Aussprachen der wissenschaftlichen Fachtagung in München-Grünwald (Veröffentl. d. Collegium Carolinum, 12). *München*, 1961.

Kollektiv d. Leipziger namenkundlichen Arbeitsgruppe, Wegweiser zur Namenforschung. *Halle/Saale*, 1962.

* * *

De beoefenaar van de Nederlandse naamkunde zal belangstellen in het onderzoek betreffende de *Flandrenses*, de *Hollandenses*, e. a. die zich in het oostelijk Duits taalgebied hebben gevestigd, in de periode van de herovering daarvan op de Slaven.

Wat Brandenburg en Noordduitsland betreft, kan worden gewezen op de bijdragen van :

224. K. BISCHOFF, Mittelalterliche Überlieferung und Sprach- und Siedlungsgeschichte im Ostniederdeutschen. (Ak. d. Wissensch. u. d. Lit. Mainz, Abh. d. geistes- u. sozialwissenschaftl. Klasse, I (1966), Nr. 4, 269-294). *Mainz-Wiesbaden*, 1966.

Sluit aan bij vroegere werken van S. o. m. : Elbostfälische Studien (Mitteldeutsche Studien, XIV). *Halle/Saale*, 1954.

Vgl. ook K. HYLDGAARD-JENSEN, *Niederdt. Mitteilungen* XXII (1966), 144-147.

Vgl. ook H. SCHÖNFELD, Die Mundarten im Fuhnegebiet (Mitteldt. Studien, XXI). *Halle/Saale*, 1958.

225. Th. FRINGS, Nederlands en Nederduits. *Taal en Tongval* XV (1963), 4-11.

Eerste ontwerp van de ongemeen belangrijke publicatie hierna :

225a. Th. FRINGS-G. LERCHNER, Niederländisch und Niederdeutsch. Aufbau und Gliederung des Niederdeutschen (Sitzungsber. der Sächs. Ak. d. Wiss., Phil.-Hist. Kl. CX, 6). *Berlin*, 1966.

Rec. W. SANDERS, *Niederdt. Jahrb.* LXXXX (1967), 160-161.

De betrekkingen tussen het Ndl. en het Nddt. worden historisch belicht, mede op grond van de toponymie. Het ontstaan

van de "Niederländersiedlungen" in Noord-Duitsland wordt opnieuw onderzocht (1).

226. (†) R. HOLSTEN, Die pommersche Flurnamensammlung (Veröffent. der hist. Kommission f. Pommern. Reihe V : Forschungen z. pommerschen Geschichte, H. 6). *Köln-Graz*, 1963.

Rec. E. RIEMANN, *Zs. f. Ostforsch.* XV (1966), 363-364.

S. interpreteert de talrijke Nederlandse relicten, vooral in de zgn. „mittelpommerscher Keil”, aan de hand van woord- en pln.-kaarten.

227. H. TEUCHERT, Die Mundarten der brandenburgischen Mittelmark und ihres südlichen Vorlandes. *Berlin*, 1964.

Rec. H. M. HEINRICHS, *Niederdt. Jahrb.* LXXXIX (1967), 163-166.

Hernieuwde en aanvullende studie bij het bekende werk van S., *Die Sprachreste der niederländischen Siedlungen des 12. Jahrhunderts* (1944).

H. TEUCHERT, aan wie in 1964 de Joost van den Vondel-prijs te Münster/Westf. werd toegekend, hield naar aanleiding hiervan een rede „Die Sprachreste der niederländischen Siedlung des 12. Jahrhunderts in der Mark Brandenburg”, opgenomen in de brochure „Joost-van-den-Vondel-Preise 1963 und 1964” uitgegeven door F. V. S. zu Hamburg, blz. 21-31.

Van historische zijde, dit gebied betreffend, zijn o. m. te vermelden :

H. D. KAHL, Slawen und Deutsche in der brandenburgischen Geschichte des 12. Jhts. Die letzten Jahrzehnte des Landes Stodor (Mitteldeutsche Forschungen, 30, 1-2). *Köln-Graz*, 1964.

Vgl. over dit werk : B. ZIENTARA, A propos d'un ouvrage récent sur les Slaves et les Allemands au Brandebourg au XIIe s. *Rev. hist. eccl.* LXII (1967), 412-421.

Van de hand van H. D. KAHL nadien ook : Die Entwicklung des Bistums Brandenburg bis 1165. Ein wenig bekanntes Kapitel mittelalterlicher Kirchengeschichte im ostmitteldeutschen Raum. *Hist. Jahrb.* LXXXVI (1966), 54-79.

Vgl. ook H. D. KAHL, Der Ortsname Lübeck. Fünfzig Jahre

(1) Over Theodor FRINGS (+ 6.6.1968) zie o.m. : W. PÉE, Professor Dr. h. c. Theodor Frings, doctor honoris causa van de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte van de Rijksuniversiteit te Gent. *Taal en tongval* XV (1963), 1-3. — G. DE SMET, Theodor Frings, Ein Leben im Dienste der rheinischen und niederländischen Sprachforschung. *Niederrhein. Jahrb.* VII (1965), 114-117.

slawistische en germanistische Forschung im Grenzgebiet zur Geschichte. *Zs. d. Ver. f. Lübeck. Gesch. u. Altertumskunde* XLII (1962), 79-114.

H. LUDAT, e. a., Siedlung und Verfassung der Slawen zwischen Elbe, Saale und Oder. *Giessen*, 1960.

Rez. J. BRANKAČEK, *Jahrbuch f. Regionalgeschichte* I (1965), 237-253.

W. VOGEL, Der Verbleib der wendischen Bevölkerung in der Mark Brandenburg. *Berlin*, 1960.

Wat Siebenburgen betreft kunnen wij wijzen op de bijdragen van :

228. K. K. KLEIN, Flandrenses in Siebenbürgen. Aus den Vorarbeiten zu einem Siebenbürgisch-Deutschen Sprachatlas. *Zs. f. Mundartforsch.* XXXVIII (1961), 43-70.
Rec. X., *Wet. tijd.* XXI (1961), kol. 472.

229. R. BRUCH- -J. HUDLER- -K. REIN, hrsg. von K. K. KLEIN, Luxemburg und Siebenbürgen. Ein Beitrag zur luxemburgischen Urheimatthese der Siebenbürger Sachsen. (Siebenbürgisches Archiv, 3. Folge, 5). *Köln-Graz*, 1966.

230. G. DE SMET, Vlaanderen en Zevenburgen? *Wet. tijd.* XXIII (1963), kol. 463-470.
Met opgave van bibliografie over het onderwerp.

In S a k s e n wordt Vlaamse kolonisatie geponeerd door :

231. H. MERTIN, Gehöftbreiten als Zeugen der Siedlungsgeschichte. *Forschungen u. Fortschritte* XXXIV (1960), 203-209.
Rec. J. WEYNS, *Wet. tijd.* XXIII (1963), kol. 482.

Wat betreft de **oudheidkundige bijdragen** over de vóór- en vroeghistorische perioden, die voor de nederzettingsgeschiedenis van onze gebieden belangrijk zijn, kan vooraf worden gewezen op de twee volgende oudheidkundige publicaties :

Zoals de vorige jaren, zijn in 1959-1965 telkens twee afleveringen verschenen van *Archeologie*, tot en met 1961 als overdruk uit *Antiquité classique*, van 1962 af, als zelfstandig tijdschrift „Zesmaandelijkse kroniek uitgegeven door het Nationaal Centrum voor oudheidkundige navorsingen in België”. In *Archeologie* wordt een volledig overzicht gegeven van de archeologische activiteit in België, zowel wat de opgravingen als wat de oudheidkundige studies betreft. Ook de belangrijkste bijdragen uit de ons omringende landen worden in dit tijdschrift gerecenseerd of vermeld.

Bovendien wordt in het oudheidkundige tijdschrift *Helinium* (*Wetteren*, Universa) I (1961) door S. J. DE LAET en zijn medewerkers een systematisch bibliografisch overzicht opgesteld over de studies betreffend de archeologie van België, van Nederland en van het Groot-Hertogdom Luxemburg. Deze bibliografie, beginnend met de jaren 1957-58 (*Helinium* I (1961), 161-190), is doorlopend genummerd voor de verschillende jaren ; tot en met het overzicht over 1966 (in *Helinium* VII (1967), 150-180) bevat zij reeds 4986 nummers. Naast deze bibliografie wordt „in kroniekvorm een zo volledig mogelijk overzicht (gegeven) van de activiteiten op oudheidkundig gebied in het Beneluxgebied. Dit is daartoe in een zevental districten verdeeld die elk door een of twee medewerkers... worden verzorgd”. De Nederlandstalige provinciën van België worden behandeld in de districten D (Noord-Brabant, Nederlands Limburg, Belgisch Limburg, Belgisch Brabant (Vlaams gedeel-

te), Antwerpen) en E (Zeeland, Oost-Vlaanderen, West-Vlaanderen).

De naamkundigen kunnen zich thans verheugen over een degelijke oudheidkundige voorlichting!

Het „Nationaal Centrum voor Oudheidkundige Navorsingen in België”, opgericht bij Kon. Besluit van 29 maart 1958 (zie *Bibl. Pln.* 1957-58, blz. 474), verzekert thans niet alleen de publicatie van *Archeologie*, maar heeft daarboven sinds 1960 de uitgave van *Oudheidkundige Repertoria*, waarin de archeologische documentatie verzameld en kritisch ontleed wordt, met bekwame spoed behartigd.

In de reeks A „Bibliografische repertoria” zijn thans de volgende delen verschenen :

1. A. M. KNAPEN-LESCRENIER, Répertoire bibliographique des trouvailles archéologiques en Brabant. Les âges de la pierre. *Bruxelles*, 1960.
2. M. BAUWENS-LESENNE, Bibliografisch repertorium der oudheidkundige vondsten in Oostvlaanderen (vanaf de vroegste tijden tot aan de Noormannen). *Brussel*, 1962.
3. M. DESITTERE, Bibliografisch repertorium der oudheidkundige vondsten in Brabant (vanaf de bronstijd tot aan de Noormannen). *Brussel*, 1963.
4. M. BAUWENS-LESENNE, Bibliografisch repertorium der oudheidkundige vondsten in Westvlaanderen (vanaf de vroegste tijden tot aan de Noormannen). *Brussel*, 1963.
5. A. M. DEFIZE-LEJEUNE, Répertoire bibliographique des trouvailles archéologiques de la Province de Liège (depuis l'Age du bronze jusqu'aux Normands). *Bruxelles*, 1964.
6. M. BAUWENS-LESENNE, Bibliografisch repertorium der oudheidkundige vondsten in de provincie Antwerpen (vanaf de vroegste tijden tot de Noormannen). *Brussel*, 1965.
7. A. M. KNAPEN-LESCRENIER, Répertoire bibliographique des trouvailles archéologiques de la Province de Liège. Les âges de la pierre. *Bruxelles*, 1966.

In de reeks B „Archeologische repertoria der privé-verzamelingen in België” verschenen :

1. Y. FREMAULT, La collection Peuskens à Lixhe (Civilisation à céramique rubanée). *Bruxelles*, 1965.
Rec. F. H(UBERT), *Archeol.* 1965, II, 80.
2. Y. FREMAULT, Les cimetières gallo-romains de Remagne, Remagne-Rondu et Sainte-Marie-Laneuville (Collections Bihain à Laneuville-Wideumont et Fourneau Saint-Michel à Saint-Hubert), *Bruxelles*, 1966.
3. H. THOEN, De Gallo-Romeinse nederzetting van Waasmunster-Pontrave. *Brussel*, 1967.

Ten slotte werd een derde Reeks C „Andere repertoria” (1) nageleid door een uiterst nuttig naslagwerk van de hand van:

A. VAN DOORSELAER, Repertorium van de begraafplaatsen uit de Romeinse tijd in Noord-Gallië I. België ; II. Deutschland, France, Grand-Duché de Luxembourg, Nederland. *Brussel*, 1964, met verspreidingskaart.

Rec. G. BEEB, *Brab. Heem* XVII (1965), 45-46.

H. CÜPPERS, *Trierer Zs.* XXX (1967), 200-202.

X., *Bijdr. Gesch. Ned.* XX (1965/66), 181-182.

Behandelt het gebied gelegen tussen Rijn en Somme en vermeldt de lokalisatie van de vindplaats, aard en aantal der graven, de vondstomstandigheden, de datering, de bibliografie, het museum of de verzameling waar de voorwerpen zijn ondergebracht.

Door de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis werd tot het Centrum voor Oudheidkundige Navorsingen het verzoek gericht oudheidkundige kaarten voor de verschillende perioden voor te bereiden. Zie hierover *Archeol.*, 1963, I, 45.

Verheugend mag het ook heten dat (eindelijk) bij Kon. Besluit van 5 juli 1963 een „Nationale Dienst voor opgravingen”, als zelfstandige wetenschappelijke inrichting tot

(1) Over deze verschillende reeksen, zie „Verslag over de werking van het Nationaal Centrum voor Oudheidkundige Navorsingen tijdens het jaar 1963” in *Archeol.* 1964, I, 53 e. v. — Id. over 1964, in *Archeol.* 1964, II, 118 e. v.

stand is gekomen. Bij deze Dienst werd, bij Kon. Besluit van 15 april 1965, een „Nationale Commissie voor opgravingen” opgericht; zie hierover resp. *Archeol.* 1963, II 49-50 en *Archeol.* 1965, I, 1-2.

Verder weze nog gewezen op de volgende samenvattende bibliografische bijdragen en kronieken :

- P. FAVOREEL, La région de La Panne à l'époque préromaine, romaine et franque. *O. K. Kortrijk*, XXXII (1961-62), 5-223.
Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1963, II, 72.
- M. DEWULF, Honderd jaar archeologie in het Waasland. *O. K. Waas* XV (1962), 116-135.
Rec. M. LESENNE, *Archeol.* 1962, II, 71.
- A. J. VAN BOGAERT, Kelten, Galliërs, Romeinen in de „Durmen en Scheldehoek”. *Leuven* [1964].
Rec. S. J. DE LAET, *Helinium* V (1965), 285.
J. M(ERTENS), *Archeol.* 1965, I, 5.
Catalogus en bondige beschrijving van gevonden voorwerpen, bewaard in het museum Van Bogaert-Wauters te Hamme.
- S. J. DE LAET, Opgravingen en vondsten in de Limburgse Kempen. *Limburg* XL (1961), 137-165 (= *Archaeol. Belg.* 55).
Rec. G. F(AIDER)-F(EYTMANS), *Archeol.* 1961, I, 172.
- S. J. DE LAET- -J. A. E. NENQUIN-P. SPITAELS, Oudheidkundige vondsten in Oostvlaanderen. *Ovla. jaarb.* IX (1955) [1960], II, 3-130.
- S. J. DE LAET- -J. A. E. NENQUIN- -P. SPITAELS- -A. VAN DOORSELAER, Nieuwe oudheidkundige opgravingen en vondsten in Oostvlaanderen. *Ovla. jaarb.* XII (1958) [1961], II, 3-99.
- S. J. DE LAET- -A. VAN DOORSELAER- -P. SPITAELS, Oudheidkundige opgravingen en vondsten in Oostvlaanderen, derde reeks. *Ovla. jaarb.* XVII (1963) [1964], II, 3-83.
- S. J. DE LAET- -A. VAN DOORSELAER- -N. DESITTERE- -H. THOEN, Oudheidkundige opgravingen en vondsten in Oostvlaanderen, vierde reeks. *Ovla. jaarb.*, XIX (1965) [1967], II, 3-172.
- J. MERTENS, Belgique romaine 1962-1963. *Ant. class.* XXXIII (1964), 141-147.
Samenvatting van de in *Archeol.* verschenen bijdragen 1962-

- 1963 over vondsten, opgravingen en bijdragen in verband met de Romeinse periode in België.
- J. MERTENS, Archeologie en Geschiedenis. Enkele resultaten van het oudheidkundig onderzoek in Noord-Oost-Brabant. *O. K. Leuven* II (1962), 115-139.
Rec. X., *Bijdr. gesch. Nederl.* XVIII (1963/64), 264.
- R. BORREMANS, De streek van Halle, van de voorgeschiedenis tot de vroege middeleeuwen. *E. S.-Br.* XLV (1962), 463-476 ; XLVI (1963), 71-86, 155-167, 230-250, 342-357 ; XLVII (1964), 229-248, 317-334, 402-404.
Rec. M. B(AUWENS)-L(ESENNE), *Archeol.* 1963, I, 20.
- A. CLAASSEN publiceerde in *Limburg* XXXIX (1960)-XLI (1962) een aantal bijdragen betreffende de oudheidkundige ontdekkingen in de provincie Limburg.
- W. MANK liet in *Ber. Rijksd. Oudheidk. Bodemond.* IX (1959), 304-315 een overzicht verschijnen betreffende de archeologie in Nederland 1954-1958.
- Uiterst nuttig is de index van J. BOVESSE, *Table générale des Annales de la Société archéologique de Namur.* Tomes I-L, 1849-1961. *Namur*, 1963.

Met verwijzing naar de bovenvermelde bibliografische hulpmiddelen, volstaan wij hier met de vermelding van een aantal publicaties die wij bij het excerpingswerk hebben genoteerd :

ALGEMEENHEDEN :

- S. J. DE LAET, Encyclopedie van de Geschiedenis. Prehistorie en Oudheid. *Gent*, 1963.
Rec. G. FAIDER-FEYTMANS, *Helinium* IV (1964), 280-281.
Het 4e deel behandelt de vaderlandse oudheidkunde.
- S. J. DE LAET, Romains, Celtes et Germains en Gaule septentrionale. *Diogène* XLVII (1964), 89-108 (= *Studia Historica Gandensia* 22).
Rec. G. D(ONNAY), *Archeol.* 1964, II, 99.
Over de romanisering van onze gebieden.
- P. H. EYDOUX, *La France antique (Résurrection du Passé, 2)* *Paris*, 1962.
Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1962, II, 45.
Geïllustreerd algemeen vulgariserend overzicht van de archeologie in Gallië.

- E. MARIËN, A travers la Belgique ancienne. La céramique en Belgique, de la préhistoire au moyen-âge. *Bruxelles*, éd. Musées roy. d'Art et d'Hist. [1961].
Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1961, II, 521.
- I. SCOLLAR, Archäologie aus der Luft (Schriften des rhein. Landesmuseums Bonn, 1). *Bonn*, 1965.
Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1965, II, 53.
- L. DAELS, Parcellement actuel et parcellement ancien en Flandre, in : Archéol. aérienne. Colloque intern., 1963 (*Paris*, 1964), 221-224.
Rec. G. D(ONNAY), *Archeol.* 1964, II, 64.
- F. SNACKEN, Interpénétration de deux disciplines : l'archéologie et la géographie, in : Archéol. aérienne, Colloque intern., 1963 (*Paris*, 1964), 231-234.
Rec. G. D(ONNAY), *Archeol.* 1964, II, 64.
- H. J. EGGERS, Die Kunst der Germanen in der Eisenzeit, in : Kunst der Welt. Kelten und Germanen in heidnischer Zeit (*Baden-Baden*, 1964), 5-87.
Rec. A. V(AN) D(OORSELAER), *Archeol.* 1965, I, 24.
Over de La Tène-periode, de Romeinse Keizertijd en de tijd der vroegste volksverhuizingen.
- W. HOLMQUIST, Die Kunst der Germanen seit dem 5. Jahrhundert, in : Kunst der Welt. Kelten und Germanen in heidnischer Zeit (*Baden-Baden*, 1964), 115-224.
Rec. A. V(AN) D(OORSELAER), *Archeol.* 1965, I, 24.
Over de Germ. kunst der sierornamentiek en de kunst der Vikingen.
- [J. BREUER], *Miscellanea Archaeologica in honorem J. Breuer. Bruxelles*, 1962 (= *Archaeol. Belg.*, 61).
De bijdragen in deze feestbundel opgenomen worden verder vermeld.
- [A. E. VAN GIFFEN], In het voetspoor van A. E. van Giffen (I.P.P. 1951-1961). *Groningen*, 1961.
Rec. J. NENQUIN, *Helinium* II (1962), 168-170.
X., *Westerheem* XI (1962), 131-132.
Uitgave ter gelegenheid van het 10 jarig bestaan van het Instituut voor Prae- en Protohistorie van de Univ. Amsterdam en aangeboden aan zijn stichter Prof. Dr. A. E. VAN GIFFEN.
- X., Neue Ausgrabungen in Deutschland (Röm.-Germ. Kom-

mission des Deutschen Archäologischen Instituts). *Berlin*, 1958.

Rec. S. J. DE LAET, *Helinium I* (1961), 91-96.

PREHISTORIE :

P. BOSCH-GIMPERA, Les Indo-Européens. Problèmes archéologiques (traduction de R. LANTIER). *Paris*, 1961.

Rec. G. DONNAY, *Rev. phil.* XLI (1963), 112-136.

P. BOSCH-GIMPERA, Das europäische Neolithicum und seine Völker. Die Indogermanenfrage. *Bericht V. int. Kongr. f. Vor- u. Frühgesch. Hamburg 1958* (Berlin, 1961), 130-142.

A. BRUYN- E. H. BUNTE, Tweeduizend eeuwen Nederland. En toen pas kwamen de Romeinen. *Den Haag*, 1961.

Rec. A. D. KAKEBEKE, *Brab. heem XIII* (1961), 117.

H. J. V., *Westerheem XI* (1962), 130-131.

G. D. VAN DER HEIDE, Speurtocht naar onze voorouders (De prehistorie van het lage westen). *Amersfoort*, 1961.

Rec. H. J. V., *Westerheem X* (1961), 78-79.

C. DE WIT, De prehistorie van onze kuststreek. *Westerheem X* (1961), 6-10, 40-45, 91-95; *XI* (1962), 13-15, 36-41, 55-58, 85-87; *XII* (1963), 59-61; *XIII* (1964), 2-7.

H. T. WATERBOLK, Nieuwe gegevens over de oudste bewoners der kleistreken. *Akademedagen XI* (1959), 16-37.

Rec. P. S(PITAEELS), *Archeol.* 1959, II, 312.

De oudste Friese en Groningse kleibewoners zouden niet afkomstig zijn van de Elbe- of Eidermonding, doch wel van de Drentse zandgronden, waar rond 500 v. Chr. grote zandverstuivingen de bewoners zouden gedwongen hebben naar het noorden te migreren.

H. ROOSENS, Gebouwen van een bandkeramische nederzetting op de Staberg te Rosmeer. *Miscellanea Archaeologica in honorem J. Breuer* (Brussel, 1962), 121-144 (= *Archaeol. Belg.*, 61).

Vgl. G. SCHEYS, Bodemkundige studie op de Staberg te Rosmeer. *Pedologie XII*¹ (Gent, 1962), 50-65.

G. V. LUX, Bandceramiek in de noord-oosthoek van Haspengouw. *Archeol.* 1964, I, 8-10.

Met een verspreidingskaartje.

G. BEEEX, Onderzoek van grafheuvels te Weelde. *Tax. n. r. XXX* (1958), 1-29 (= *Archaeol. Belg.*, 47).

- H. ROOSENS- -G. BEEEX, Het onderzoek van het urnenveld „De Roosen” te Neerpelt in 1961. *Land v. Loon* XVII (1962), 145-173 (= *Archaeol. Belg.*, 65).
- H. ROOSENS- -G. BEEEX- -P. BONENFANT, Een urnenveld te Grote-Brogel. *Limburg* XLII (1963), 261-300 (= *Archaeol. Belg.*, 67).
- H. ROOSENS- -G. BEEEX, Bronstijdgrafheuvels op de Haarterheide te Hamont (*Archaeol. Belg.*, 81). *Brussel*, 1965.
- G. BEEEX, De urnenveldencultuur in de Kempen. *Tongeren*, 1960. Catalogus van de tentoonstelling in het Gallo-Romeins museum te Tongeren en te Neerpelt gehouden.
- W. KIMMIG, Seevölkerbewegung und Urnenfelderkultur. *Studien aus Alteuropa* I (1964), 220-283.
 Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1964, I, 34.
 Over herkomst en verspreiding van de cultuur der urnenvelden.
- C. PESCHECK, Die Urnenfelderzeit in Franken. *Jahrb. f. fränk. Landesf.* XXV (1965), 393-406.
- E. MARIËN, La période de La Tène en Belgique. Le groupe de la Haine (Monographies d'archéologie nationale II). *Bruxelles*, 1961,
 Rec. S. J. D(E) L(AET), *Archeol.* 1962, II, 76.
- E. MARIËN, Eigenbilzen et Hallein, in : Hommages A. Grenier (*Bruxelles*, 1962), 1113-1116.
 Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1963, I, 24.
 Over het Vroeg-La Tène vorstengraf van Eigenbilzen, ontdekt in 1871. Zie ook *Archeol.* 1963, II, 66.
- H. DANNHEIMER, Die germanischen Funde der späteren Eisenzeit und des frühen Mittelalters in Mittelfranken (Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit A, VII). *Berlin*, 1962.
 Op blz. 141-148 worden de pln. als hulpmiddel aangewend.
- G. BEEEX, Verspreiding van de praehistorische landbouwculturen in de Kempen. *Kultuurhist. Verkenningen* I (1960), 13-18.
- O. MARTI, Die keltische Landvermessung im 4. Jahrhundert v. Chr. und ihre toponymischen Zeugnisse. *Bern*, 1959.
 Rec. A. MANIET, *Rev. phil.* XL (1962), 221-224.
- H. MÜLLER-WILLE, Eisenzeitliche Fluren in den nördlichen Niederlanden. *Westf. Forsch.* XVI (1964), 5-51.

- C. HAWKES, Celtes, Gaulois, Germains, Belges. *Actes IVe Congr. intern. études gaul., celt. et protocelt.* (Sarrebriick, 1964) = *Celticum XII* (1965), 1-9.
 Rec. G. D(ONNAY), *Archeol.* 1965, II, 86-87.
 Poging om Caesars stelling over de Germaanse oorsprong der Belgen volgens de geschreven en archeologische bronnen te verklaren.
- J. M(ERTENS), Ortho. Refuge antique „le Cheslin”. *Archeol.* 1959, II, 302.
 Archeologisch onderzoek van een versterkt vluchtkamp, in gebruik tijdens de IVe-V^e eeuw, dat eerder een landbouwkarakter vertoont.
 Vgl. ook *Ardenne et Famenne* 1958, nr 4.
- J. MERTENS, Le Kaarslbierg à Clairfontaine et quelques autres fortifications anciennes du Luxembourg méridional. *Bull. Kon. Inst. voor het Kunstpatrimonium III* (1960), 68-89.
 Rec. G. F(AIDER)-F(EYTMANS), *Archeol.* 1960, I, 171.
 Vluchtkamp langs de weg Aarlen-Trier in de 4e eeuw met ovale verdedigingswal versterkt.
- J. MERTENS, Le refuge protohistorique de Montauban-sous-Buzenol (Belgique). *Celticum III* (1961), 387-400 (= *Archaeol. Belg.*, 63).
 Rec. G. D(ONNAY), *Archeol.* 1964, I, 35.
 Versterkt toevluchtsoord daterend uit Hallstatt B en La Tène I.
- F. TISCHLER, Beiträge zur Asciburgium-Forschung. *Duisburger Forsch.* II (1959), 162-188.
- R. SCHMITTEIN, Au sujet de l'oppidum de Bratuspantium et de la rivière Sabis. *Rev. int. onomastique XV* (1963), 1-24, 161-168.
 Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1964, I, 35.
 Tegen het oordeel der meeste historici in (*Sabis* = Selle, bijrivier v. Schelde) houdt S. zich aan de oude stelling Sabis = Samber.
- M. JORSSEN, Une énigme historique et archéologique : Bibrax. *Mém. Soc. d'agriculture, commerce, sciences et arts d. dép. de la Marne LXXXI* (1966), 12-28.

GALLO-ROMEINSE PERIODE :

- A. GRENIER, Manuel d'archéologie gallo-romaine. IV. Les monuments des eaux à l'époque romaine. *Paris*, 1960.
- M. FOUSS, La vie gallo-romaine en Gaule Belgique. *Virton*, 1964.

- W. MEYERS, L'administration de la province romaine de Belgique (Dissertationes archaeologicae Gandenses, VIII). *Bruges*, 1964.
- Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1964, II, 98-99.
- H. G. PFLAUM, *Gnomon* XXXVII (1965), 388-396.
- G. SANDERS, *Helinium* V (1965), 76-83.
- P. WUILLEUMIER, *Rev. phil.* XLIII (1965), 1478-1479.
- X., *Bijdr. gesch. Nederl.* XIX (1964/65), 264-265.
- „...catalogue systématique et chronologique de tous les magistrats, fonctionnaires et militaires de la Belgique romaine”.
- J. M. C. TOYNBEE, *Art in Roman Britain*. *London*, 1962.
- Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1962, I, 35-36.
- Behandelt alle aspekten van de kunst van het Romeinse tijdperk in Engeland.
- H. CALLIES, Die fremden Truppen im römischen Heer des Prinzipats und die sogenannten nationalen numeri. 45. *Ber. Röm.-Germ. Komm.* 1964.
- Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1965, I, 29.
- M. WAAS, Germanen im römischen Dienst im 4. Jht. n. Chr. (Habelts Dissertationsdrucke, Reihe Alte Geschichte Heft 3). *Bonn*, 1965.
- R. MACMULLEN, Soldier and civilian in the later Roman empire (Harvard historical monographs, 52). *Cambridge (Mass.)*, Harvard Univ. Press, 1963.
- Rec. S. J. DE LAET, *Helinium* IV (1964), 92-94.
- E. FRÉZOULS, *Latomus* XXVI (1967), 233-236.
- G. SIMPSON, Britons and the Roman Army. *London*, 1964.
- Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1964, II, 99.
- J. E. BOGAERS, Militaire en burgerlijke nederzettingen in Romeins Nederland. *Honderd Eeuwen Nederland (= Antiquity and Survival*, 1959), 143-167.
- Rec. S. J. DE LAET, *Archeol.* 1959, I, 149.
- Overzicht van de stand van het onderzoek.
- R. M. BUTLER, Late Roman Town Walls in Gaul. *Arch. Journal* CXVI (1959), 25-50.
- Rec. G. D(ONNAY), *Archeol.* 1964, I, 43.
- S. J. DE LAET, Schets van het ontstaan en de ontwikkeling van stedelijke agglomeraties in Noord-Gallië in de Romeinse tijd (Med. Kon. Vla. Ac. v. België, Kl. Lett. XXII, nr. 6). *Brussel*, 1960.
- Rec. G. F(AIDER)-F(EYTMANS), *Archeol.* 1961, I, 173.

- L. HARMAND, Le problème du rempart urbain dans les provinces occidentales de l'Empire aux deux premiers siècles. *Atti VII Congr. Int. Archeol. Classica (Rome, 1961)* III, 194-202.
Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1961, II, 527.
- A. L. F. RIVET, Town and Country in Roman Britain, 1958.
Rec. G. F(AIDER)-F(EYTMANS), *Archeol.* 1959, I, 152.
- E. WILL, Recherches sur le développement urbain sous l'empire romain dans le nord de la France. *Gallia XX* (1962), 79-101.
Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1963, I, 37-38.
- E. TRIPS, De Vlaamse kustvlakte in de Romeinse tijd. *Westerheem XI* (1962), 1-7.
- S. J. DE LAET, Les limites des cités des Ménapiens et des Morins. *Helinium I* (1961), 20-34, met 2 kaarten.
Zie naar aanleiding van deze bijdrage ook :
J. VAN HINTE, Het mondingsgebied van Schelde en Maas. *Hand. Em. XCVIII* (1961), 238-239.
Rec. L. D(EVLEIGHER), *Archeol.* 1962, I, 28.
- A. DEROLEZ, La cité des Atrébates à l'époque romaine. *Rev. Nord XI* (1958), 505-533.
Rec. G. F(AIDER)-F(EYTMANS), *Archeol.* 1959, I, 149.
- (†) P. VAN GANSBEKE, La civilisation rurale de la Flandre gallo-romaine. Essai sur l'histoire agraire du nord de la Gaule. *De Duinen IV* (1964), 75-104.
Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1965, I, 28-29.
De Duinkerken transgressie zou te verklaren zijn door de verwaarlozing der dijken tengevolge van de Germaanse invallen van de 2^e helft der IIIe eeuw.
- H. HARDENBERG, Nederlands Limburg in de Romeinse tijd, in : *Limburg's verleden. Geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815 (Maastricht, 1960)*, 117-164.
Rec. S. J. D(E) L(AET), *Archeol.* 1960, II, 430.
- P. ROSENS, Taxandria in de Romeinse en Merovingische tijden. *Repertorium. Tax. n. r. XXXI-XXXII* (1959-1960), 3-78.
Rec. S. J. D(E) L(AET), *Archeol.* 1960, II, 414.
Vervolg van de studie vermeld in *Bibl. Pln.* 1957-1958, blz. 477.
- B. H. STOLTE, Brabant in de Romeinse tijd. *Kultuurhist. Verkenningen II* (1961), 9-30.
Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1961, I, 177-178.
S. handelt o. a. over de Menapiërs, de wegen en de Romeinse reacties op de Frankeninvallen in de IIIe-IVe eeuw.

- J. MERTENS, Quelques aspects de la romanisation de l'ouest du pays gaumais. *Helinium* III (1963), 205-224 (= *Archaeol. Belg.* 74).
 Rec. G. D(ONNAY), *Archeol.* 1964, I, 38.
 Romanisering bevorderd door de Rom. weg van Reims naar Trier, over Carignan en Aarlen, die in der haast met verdedigingswerken voorzien werd na de invallen van de 2e helft van de 3e eeuw, zodat de economische activiteit deze periode overleefde.
- J. MERTENS, Le Luxembourg méridional au Bas-Empire; documents anciens et nouveaux. *Mémorial A. Berträng (Arlon)*, 1964), 191-202 (= *Archaeol. Belg.* 77).
 Rec. G. D(ONNAY), *Archeol.* 1964, II, 100.
- K. MILLER, Die Peutingerische Tafel oder Weltkarte des Cas-torius. *Stuttgart*, 1962².
 Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1962, I, 29.
 Fotomechanische herdruk van de uitg. 1916, met 18 kaarten van de Romeinse wegen.
- R. CHEVALIER -A. CLOS-ARCEUDUC -J. SOYER, Essai de reconstituitie du réseau routier gallo-romain: caractères et méthodes. *Rev. archéol.* (1961), 1-49.
 Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1963, I, 33.
- F. ULRIX, Recherches sur la méthode de traçages des routes romaines. *Latomus* XXII (1963), 157-180.
 Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1963, II, 81-82.
- E. MARIEN, Par la chaussée Brunehaut de Bavai à Cologne. (A travers la Belgique ancienne). *Bruxelles*, Musées roy. d'Art et d'Hist., 1963.
 Rec. S. J. DE LAET, *Helinium* III (1963), 273-274.
 J. M(ERTENS), *Archeol.* 1963, I, 33.
- R. SERET, La chaussée romaine Arlon-Tongres et la romanisation de la Hesbaye. *Ann. Instit. archéol. Luxemb.* XCII (1961), 61-72.
 Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1962, II, 79.
- N. KERCHAERT, Romeinse heirwegen in het Meetjesland. *Appeltjes v. h. Meetjesland* X (1959), 142-151.
- W. H. T. KNIPPENBERG, Romeinse wegen in Noord-Brabant. *Kultuurhist. Verken.* II (1961), 31-91.
 Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1961, I, 177-178.

H. VOOGD, Romeinse wegen door Brabant naar Utrecht. *Brab. heem* XV (1963), 37-44.

Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1963, II, 82.

Studie over het tracé van de twee Romeinse heirbanen, nl. Bavai-Breda-Utrecht en Bavai-Namen-Tilburg-Utrecht, vooral dan het deel op Nederlands grondgebied, mede op grond van de toponymie.

H. HARDENBERG, Romeinse wegen en middeleeuwse geleide-rechten tussen Maas en Rijn. *Publ. Soc. hist. Limb.* XCIV-XCV (1958/59), 178-188.

Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1961, II, 532.

De publicatie : Journées archéologiques internationales de Compiègne, Communications I (1964) bevat een aantal bijdragen over het Gallo-Romeinse wegennet, o. a. H. BIÉVELET, Au carrefour de Bavai ; F. ULRIX, Aspect géométrique du tracé des routes romaines ; E. LANERES, Voies et moyens de communication ; R. BORJUS, Hagiographie et voies de communications gauloises et gallo-romaines dans l'actuel Pas-de-Calais aux époques gauloises et gallo-romaines.

BAVAI.

H. BIÉVELET, L'exploration archéologique de Bavai. Antéfixes romaines de Bavai et de Sirault. *Miscellanea Archaeologica in honorem J. Breuer (Bruzelles, 1962)*, 7-18 (= *Archeol. Belg.*, 61).

H. BIÉVELET, Les chantiers archéologiques de Bavai. *Avesnes-s.-Helpe*, 1962.

Rec. J. B(REUER), *Archeol.* 1962, II, 80.

E. WILL, Les enceintes du Bas-Empire à Bavai. *Rev. Nord* XLIV (1962), 391-401.

Rec. G. D(ONNAY), *Archeol.* 1963, I, 40.

Over de militaire verdediging langs de weg Bavai-Tongeren :

Y. GRAFF, „Oppida” et „Castella” du Pays des Belges. *Celticum* VI (1963), 113-170.

G. BERSU.-W. UNVERZAGT, Le castellum de Fanum Martis. *Gallia* XLIX (1961), 159-190.

Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1962, I, 35.

Castellum ten Z. van Valenciennes, schakel in het laat-Romeins verdedigingssysteem langs de weg Cambrai-Mons.

F. ULRIX, Où faut-il situer Geminiacum et Perniciacum. *Helinium* III (1963), 258-264.

Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1964, I, 37.

Geïdentificeerd resp. met Liberchies en Perwez.

Het onderzoek van de vicus en het castellum te *Liberchies* werd voortgezet. Zie hierover P. CLAES -E. MILLIAU, Fouilles exécutées dans le site gallo-romain des Bons Villers. *Bull. Soc. belge d'anthrop. et de préhistoire* IL (1958), 67-74. ID. Fouilles aux Bons Villers (Liberchies) 1958-1961. La Fontaine des Turcs. La source et ses abords immédiats *Ann. cercle archéol. La Louvière et Centre* II (1964/65), 17-44 en ook de korte mededelingen opgenomen in *Archeol.* 1959, II, 316-317; 1960, I, 170-171; 1960, II, 426-427; 1961, I, 157-158 en 175; 1961, II, 512-513; 1962, I, 15-16; 1962, II, 56-59; 1964, I, 14-15; 1964, II, 72-73 en 102; 1965, I, 12 en 31; 1965, II, 60-61 en 98. Zie ook *Helinium* V (1965), 70.

Over het laat-Romeinse castellum te *Taviers* zie C. LEVA, Le site gallo-romain de Taviers (*Archæol. Belg.*, 54) *Bruuxelles*, 1958.

Langs de Romeinse weg Bavai-Tongeren werd eveneens te *Braves* een laat-Romeins castellum, waarvan de militaire verdediging tot in de IVe eeuw schijnt te hebben geduurd, in 1964 ontdekt. Zie hierover in *Archeol.* 1961, I, 148; 1962, II, 78; 1963, I, 17-18; 1964, I, 23; 1964, II, 100-101.

Over de *vici* te Amay en te Clavier-Vervoz, langsheen de Romeinse weg Tongeren-Aarlen zie *Archeol.* 1964, II, resp. 74-75 en 75-76.

TONGEREN.

J. BREUER, S.O.S. Remparts romains de Tongres. *Parcs Nationaux* XV (1960), 97-107.

A. DUSAR, Tongeren bisschopsstad? *Tijdspiegel* XIX (1964), 104-109.

Over vroeg-christelijke graven.

Fr. VANDENABEELE, Tongeren, treppunt van Gallo-Romeinse kultuur. *Wet. tijd.* XIX (1959), kol. 205-208.

WILMOTS, Zou Atuatuca Eburonum niet te situeren zijn te Berg-bij-Tongeren? *Limburg* XL (1961), 204-210.

Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1961, I, 176.

Over de mogelijkheid dat *Atuatuca* te Tongeren zou te zoeken zijn, zie *Archeol.* 1961, II, 520.

- H. VAN CROMBRUGGEN, Les nécropoles gallo-romaines à Tongres. *Helinium* II (1962), 36-50.
Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1962, II, 83.
- H. VAN CROMBRUGGEN, Enkele wapengraven en christelijke graven uit de Romeinse begraafplaatsen te Tongeren. *Limburg* XLII (1963), 357-371.
- M. VANDERHOEVEN, Quelques pièces franques provenant de Tongres ou des environs et conservées au Musée Curtius à Liège. *Chronique archéol. Pays de Liège* XLVIII (1957), 4-19.
Betreft laat-Rom. gespen uit Tongeren.
- M. VANDERHOEVEN, Verres romains tardifs et mérovingiens au Musée Curtius. *Liège*, 1958.
- M. VANDERHOEVEN, De Romeinse glasverzameling in het Provinciaal Gallo-Romeins Museum (Publ. Gallo-Rom. Museum, 2). *Tongeren*, 1962.
- F. ULRIX, Nieuwe bijdragen tot de kennis van het Romeins stadsplan van Tongeren. *Land v. Loon* XVIII (1963), 193-208.
Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1964, I, 37-38.
- W. VAN VINCKENROYE, Gallo-Romeinse grafvondsten uit Tongeren (Publ. Gallo-Rom. Museum, 6). *Tongeren*, 1963.
Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1963, I, 29.
A. VAN DOORSELAER, *Helinium* IV (1964), 71-75.
Betreft de opgravingscampagne van 1958-59, waarbij 44 graven van het z.-w. grafveld werden blootgelegd.
- W. VAN VINCKENROYE, Opgravingen te Tongeren in 1963-64. *Limburg* XLIV (1965), 1-38 (= Publ. Gallo-Rom. Museum, 8). *Tongeren*, 1965.
Zie eveneens van S. : Bondig verslag betreffende de recente opgravingen te Tongeren. *Limburg* XLIII (1964), 76-79.
- P. DE SCHAEZTEN- M. VANDERHOEVEN, De Terra Sigillata te Tongeren II (Publ. Gallo-Rom. Museum, 7). *Tongeren*, 1964.
Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1965, I, 30.
Vervolg van de inventaris verschenen in 1954.
- A. VERBEEK, Spuren der frühen Bischofskirchen in Tongern und Maastricht. *Bonn. Jahrb.* CLVIII (1958), 346-371.
De primitieve kerk te Tongeren zou uit de 4e eeuw dateren ; de overblijfselen van de Maastrichtse bisschopskerk klimmen op tot de 6e eeuw.

A. WANKENNE, Tongres à l'époque romaine. *Et. class.* XXXIII (1965), 156-177.

Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1965, I, 29-30.

J. MERTENS, Enkele beschouwingen over Limburg in de Romeinse tijd (*Archaeol. Belg.*, 75). *Brussel*, 1964.

Rec. G. D(ONNAY), *Archeol.* 1964, II, 100.

Status quaestionis van het oudheidkundig onderzoek te Tongeren, met zeer uitvoerige bibliografische inlichtingen, talrijke afbeeldingen, luchtfoto's en reproducties, en een duidelijk beeld van de ontdekkingen uit de Romeinse periode in Limburg. Zie vooral Afb. 2 : Romeinse vindplaatsen in Limburg, op blz. 8.

Van dezelfde S. zie eveneens : *Archeol.* 1962, I, 16 (Laat-Rom. stadspoort) — *Ibid.* 1963, I, 12-13 ; 1963, II, 67-68 (200 m. lange spitsgracht, extra muros gelegen, waarvan de aanleg ouder is dan die van de eerste omheining) — *Ibid.* 1964, II, 76 (enkele 4^e-eeuwse graven) — 1964, II, 85-86 en 1965, I, 22 (Gallo-Rom. tempel-complex).

A. SCHRIJNEMAKERS, Het „Feresne" der Peutinger kaart. *Maasgouw LXXXII* (1963), 19-20.

Volgens S. te identificeren met Eisden of Bilzen.

MAASTRICHT.

J. J. M. TIMMERS, Trajectum Romanum. *Maasgouw LXXXIII* (1964), nr. 2.

Een overzicht van de archeologische ontdekkingen te Maastricht in 1963, vooral in verband met de Romeinse Maasovergang.

J. E. BOGAERS, Civitas en stad van de Bataven en Canninefaten.

Ber. Rijksd. oudheidk. bodemond. X/XI (1960-61), 263-317.
— Afz. Nijmegen, 1960.

Rec. S. J. D(E) L(AET), *Archeol.* 1960, I, 165.

F. L(E) R(OUX), *Ogam XIII* (1961), 362-363.

J. M(ERTENS), *Archeol.* 1962, II, 79.

o. a. Over de namen van Romeins Nijmegen.

L. VAN HOMMERICH, Heerlen's romeins verleden. *Hist. Kring Land v. Herle, Jubileumboek 1950-60* (1961), 7-22.

Rec. F. VAN VELZEN, *Rev. hist. eccl.* LVII (1962), 369.

W. H. T. KNIPPENBERG, Behoren het Dionysosbeeld en de acht-hoek te Esch bij elkaar? *Brab. Heem XIII* (1961), 2-3.

Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1961, I, 179.

Over opgravingen te Esch in N.-Brab., streek die sterk geromaniseerd was, waarschijnlijk onder invloed van Tongeren.

C. H. EDELMAN- -B. E. P. EEUWENS, Sporen van een Romeinse landindeling in Zuid-Limburg. *Ber. Rijksd. oudheidk. bodemond.* IX (1959), 49-56.

Rec. G. F(AIDER)-F(EYTMANS), *Archeol.* 1960, I, 165.

NIJMEGEN.

H. J. H. VAN BUCHEM, Romeins Nijmegen. Heeft Nijmegen in de Romeinse tijd Ulpia Noviomagus geheten? *Numaga VI* (1959), 41-51.

H. J. H. VAN BUCHEM, Romeins Nijmegen. Nijmegen heeft in de Romeinse tijd inderdaad Ulpia Noviomagus geheten. *Numaga VII* (1960), 129-133.

H. J. H. VAN BUCHEM, Huidige kennis omtrent Romeins Nijmegen. *Akademiedagen XIII* (1961), 36-50.

In verband met het oudheidkundig onderzoek van het laat-Romeinse verdedigingssysteem in het kustgebied van de Noordzee, het *litus saxonicum*, kan gewezen worden op de opgravingen te Kortrijk, Oudenburg en Aardenburg. Zie samenvattend *Helinium IV* (1964), 61-62.

Over de ontdekking van een Romeins grachtencomplex te Kortrijk-Walle en een Romeins grafveld (Molenstraat) zie *Archeol.* 1959, I, 146-148; 1959, II, 301-302; 1960, I, 169; 1960, II, 419 en 425; 1961, I, 161-165; 1962, I, 2 en 24-25, II, 68-69.

Zie ook G. VAN DEN ABEELLEN, Kortrijk en Rome, Overwegingen na grote vondsten. *Kortrijk*, 1962, 45 blz. gecycl.

J. VIERIN- -Ch. LEVA, Un puits à tonneau romain avec sigles et graffiti à Harelbeke. *Latomus XX* (1961), 759-784.

Zie ook over hetzelfde object de bijdragen van M. RENARD en E. FRISON, *ibid.* 785-805. Overzichtkaartje van Romeinse vondsten in de streek van Kortrijk-Harelbeke tegenover blz. 784.

D. A. WHITE, *Litus saxonicum* (The State Hist. Soc. of Wisconsin). *Madison*, 1961.

J. MERTENS, Oudenburg et le *Litus Saxonicum* en Belgique. *Helinium II* (1962), 51-62 (= *Archeol. Belg.*, 62).

Rec. B., *Biekorf LXIII* (1962), 316.

Belangrijke bijdrage over de zgn. „*limes belgicus*” op grond van het oudheidkundige materiaal, met zeer verhelderende kaarten en uitvoerige bibliografische nota's, alsmede over de

„litus saxonicum”, vermeld in de Notitia Dignitatum, ter verdediging van de Noordzee zowel op de Engelse kust als op het vasteland. Het castellum te Oudenburg, waarvan sinds 1957 drie opeenvolgende bezettingsfasen archeologisch werden vastgesteld, behoorde tot dit verdedigingssysteem.

J. MERTENS, Laat-Romeins graf te Oudenburg. *Helinium* IV (1964), 219-234 (= *Archaeol. Belg.*, 80).

Zie ook *Archeol.* 1964, I, 25-26.

Grafveld op \pm 425 m. van het laat-Romeinse stenen castellum met 176 graven uit de 2e helft van de 4e eeuw, waarvan slechts 2 vrouwengraven. S. onderzoekt in het bijzonder de grafgiften uit één enkel graf en wijst op de kruisboogfibulae, die in een twintigtal graven voorkomen en die als herkenningstekenen van de laat-Romeinse soldaten en beambten gelden.

De bijdrage is geïllustreerd met twee kaartjes van de „limes”.

H. ANECA, Het slopen van het castrum te Oudenburg en de vroegste geschiedenis van Brugge. *Rev. phil.* XLII (1964), 1292-1305 (= *Stud. Hist. Gand.* XXXI).

X., Diepgaand onderzoek naar de Brittenburg. *A-O reeks* nr. 788, van 4-12-1959.

Rec. S. J. DE LAET, *Archeol.* 1960, I, 172.

Deze versterking te Katwijk, thans door de zee overspoeld, behoorde wellicht tot de „limes saxonicum”.

DOORNIK.

M. AMAND - I. EYKENS-DIERICKX, Tournai romain (Diss. archaeol. Gandenses, V). *Brugge*, 1960.

Rec. G. F(AIDER)-F(EYTMANS), *Archeol.* 1960, II, 425.

E. WILL, *Helinium* I (1961), 281-283.

M. AMAND, Tournai, clef du royaume. Esquisse de l'histoire de Tournai du VIe au XIVe siècle. *Tournai*, 1961.

Zie ook van dezelfde S. : Tournai, berceau de la France. *Tournai*, 1961.

M. AMAND, Les véritables origines de Tournai. Travaux pré-romains à la Loucherie. *Helinium* III (1963), 193-204.

Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1964, I, 37.

M. AMAND, Nouveaux aspects sur la romanisation en Pévèle belge. Hommage A. Grenier (*Bruxelles*, 1962), 104-120.

Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1963, I, 28.

Over de romanisering van het gebied ten Z.W. van Doornik aan de hand van oudheidkundige ontdekkingen.

- F. HUBERT, Cimetière du Parc de l'Hôtel de ville de Tournai. *Mém. et Publ. Soc. Sciences, Arts et Lettres du Hainaut LXXVII* (1963), 27-60 (= *Archaeol. Belg.*, 68).
 Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1963, II, 86-87.
 51 graven, waarvan 3 uit de V^e, 2 uit de V^e-VIe, 7 uit de VIe en 2 uit de VIIe eeuw. De oudste graven zouden kunnen verklaard worden als die van lieden uit het gevolg van Childerik (?)
- F. VERCAUTEREN, Tournai (Plans en relief de villes belges). *Bruxelles*, 1965.
- O. DOPPELFELT, Römische und Fränkische Zeit, in : *Ausgewählte Quellen zur Kölner Stadt-Geschichte (Köln, 1958)*.
 Rec. G. F(AIDER)-F(EYTMANS), *Archeol.* 1959, I, 151.
 Publicatie van alle geschreven bronnen over de geschiedenis van Keulen in de Romeinse en Frankische periode, vanaf de stichting der stad tot de dood van Karel de Grote.
- O. DOPPELFELT, Das neunte Tor von Köln. *Miscellanea Archaeologica in honorem J. Breuer (Bruxelles, 1962)*, 35-44 (= *Archaeol. Belg.*, 61).
- F. GESCHWENDT, Archäologische Funde und Denkmäler des Rheinlandes. I Kreis Geldern. *Köln*, 1960.
- P. LA BAUME, Die Römer am Rhein. *Bonn*, 1961.
 Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1963, I, 27.
 Van dezelfde S. ook : *Colonia agrippinensis — Het Romeinse Keulen* (Publ. v. h. Gallo-Rom. Mus. Tongeren, 10). *Tongeren*, 1966. Uit het Duits vertaald naar aanleiding van de tentoonstelling gewijd aan het Romeins Keulen te Tongeren in 1966.
- H. VON PETRIKOVITS, Das römische Neuss, in : *Neue Ausgrabungen in Deutschland. (Berlin, 1958)*, 286-302.
 Rec. G. F(AIDER)-F(EYTMANS), *Archeol.* 1959, I, 151-152.
 Neuss, het vroegere Novaesium, speelde een belangrijke rol in de verdediging van de *Limes* van Germania Inferior. Het kamp uit de tijd van Augustus werd door het garnizoen verlaten op het einde der I^e eeuw, maar werd opnieuw bezet van omstreks het midden der IIIe eeuw.
- H. VON PETRIKOVITS, Der niedergermanische Limes. *Germania XXXVII* (1959), 285-286.
 Rec. G. F(AIDER)-F(EYTMANS), *Archeol.* 1959, II, 320.
 Over de opgravingen bij Xanten en Neuss, de chronologie en militaire bezettingswijze van de Romeinse limes aan de Nederrijn.
 „Der niedergermanische Limes scheint entgegen früheren

Meinungen in spätrömischer Zeit wieder abwehrkräftig gemacht worden zu sein".

Vgl. ook van dezelfde S., Der niedergermanische Limes. *Limes-Studien*, 1959, 88-95.

Rec. G. F(AIDER)-F(EYTMANS), *Archeol.* 1960, I, 172.

Status quaestionis op grond van het recent archeologisch onderzoek.

H. VON PETRIKOVITS, Das römische Rheinland. Archäologische Forschungen seit 1945 (Arbeitsgemeinschaft f. Forschung d. Landes Nordrhein-Westfalen, 86). *Köln-Opladen*, [1960].

Rec. S. J. D(E) L(AET), *Archeol.* 1960, I, 166.

J. MERTENS, *Helinium II* (1962), 179-187.

Uitstekend overzicht van de militaire-, nederzettings-, economische en religieuze geschiedenis van het Rijnland ten Noorden van Bonn in het licht van de opgravingen. Over de zgn. „Belgische Limes" blz. 83-84. Vgl. ook *Westfälische Forsch.* XVI (1963), 63.

H. VON PETRIKOVITS, Über die Herkunft der Annäherungshindernisse an den römischen Militärgrenzen, in: Studien zu den Militärgrenzen Roms — Vorträge des 6. Intern. Limeskongresses in Süddeutschland (1964) (Beihefte d. Bonner Jahrb. 19). *Köln-Graz*, 1967.

R. SCHINDLER, Bericht über die Forschungsgrabungen im römischen Pachten. *Beitr. Saarl. Arch.* XI (1964), 5-49.

Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1964, II, 110.

Een laat-Rom. castellum beschermde de vicus Pachten (Saarland).

E. BIRLEY, Research on Hadrian's Wall. *Kendal*, 1961.

Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1962, I, 36.

* * *

Over het probleem van de bijzettingvormen :

A. AUDIN, Inhumation et incinération. *Latomus* (1960), 312-322, 518-532.

Rec. S. J. D(E) L(AET), *Archeol.* 1960, I, 168.

Over het samenbestaan van deze twee ritussen ten tijde v. h. Romeinse rijk.

A. CLAASSEN, Als mensen sterven. *Land v. Loon XVIII* (1963), 121-164.

Rec. M. L(ESSENNE), *Archeol.* 1964, I, 31.

Inhumatie, crematie en bijhorende gebruiken in de pre- en protohistorie in Limburg.

- R. TURCAN, Origine et sens de l'inhumation à l'époque impériale. *Rev. ét anc.* LX (1958), 323-347.
 Rec. S. J. D(e) L(AET), *Archeol.* 1960, I, 168.
- S. J. DE LAET- -A. VAN DOORSELAER, Gräber der römischen Kaiserzeit mit Waffenbeigaben aus Belgien, den Niederlanden und dem Groszherzogtum Luxemburg. *Saalburg-Jahrb.* XX (1962), 54-62.
 Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1962, II, 86.
 Onderzoek van 71 graven uit de I^e-IIIe eeuw.
- A. VAN DOORSELAER, Provinzialrömische Gräber mit Waffenbeigaben aus dem Rheinland und Nordfrankreich. *Saalburg-Jahrb.* XXI (1963/64), 26-31.
 Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1964, II, 105.
 Aanvulling van de inventaris der Gallo-Romeinse wapengraven verschenen in hetzelfde *Jahrbuch* 1962, 54-62.
- A. VAN DOORSELAER, Le problème des mobiliers funéraires avec armes en Gaule septentrionale à l'époque du haut-empire romain. *Helinium* V (1965), 118-135.
 Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1965, II, 96.
 Wapenen kunnen betrekking hebben op de jacht en zijn niet noodzakelijk militaire uitrusting.
- W. HÜBENER, Zu den provinzialrömischen Waffengräbern. *Saalburg Jahrb.* XXI (1963/64), 20-25.
 Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1964, II, 105.
 Wapengraven uit het vrije Germanië.
- R. LASER, Die Brandgräber der spätrömischen Kaiserzeit im nördlichen Mitteldeutschland. Mit einer Zusammenstellung der römischen Fundmünzen des 1. bis 4. Jhts. *Berlin*, 1965.
- GALLO-ROMEINSE NUMISMATIEK.
- A. N. ZADOKS- -JOSEPHUS JITTA- -W. A. VAN ES, Muntwijzer voor de Romeinse tijd. 's-Gravenhage, 1962.
 Rec. S. J. DE LAET, *Helinium* II (1962), 187-188.
 J. M(ERTENS), *Archeol.* 1962, II, 86.
- G. BRUCK, Die spätrömische Kupferprägung. Ein Bestimmungsbuch für schlecht erhaltene Münzen. *Graz*, 1961.
 Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1962, II, 86.
- W. A. VAN ES, De Romeinse muntvondsten uit de drie Noorde-

- lijke provincies. Een periodisering der relaties (*Scripta Academica Groningana*). Groningen, 1960.
Rec. G. F(AIDER)-F(EYTMANS), *Archeol.* 1960, II, 434.
- J. E. BOGAERS, De Vughtse schatvondst. *Brab. heem* XIV (1962), 133-138.
- P. FAVOREL, Romeinse muntschatten in West-Vlaanderen. *O. K. Kortrijk XXXI* (1959), 3-64.
Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1961, I, 177.
- J. LALLEMAND, Le trésor de Helchteren : petits bronzes de Gratien à Honorius. *Rev. belge de numismatique et sigillogr.* CVII (1961), 47-69.
- J. LALLEMAND, Lierre : bronzes de Constantin I à Arcadius-Honorius — Koninksem : bronzes de Claude II à Arcadius-Honorius. *Études numismatiques* III (1965), 49-87 ; 89-107.
De verborgen muntschatten van Helchteren, Lier en Koninksem, te dateren tussen 396/97 en 410, zijn in verband te brengen met de onveiligheid die in 406/407 in deze gebieden heeft geheerst.
- O. VANDENBORN, Gallo-Romeinse vondsten te Antwerpen. *Helinium* V (1965), 252-283.
- Y. GRAFF, Ontdekkingen van Gallo-Romeinse overblijfselen (IIe en IIIe eeuw) te Lot (Brabant). *E. S.-Br.* XLIII (1960), 413-438.
- M. DEWULF, Romeinse ijzergieterijen in het Land van Waas. *O. K. Waas* LXVII (1964), 129-139.
Rec. M. L(ESENNE), *Archeol.* 1964, I, 39.

MEROVINGISCHE PERIODE.

- G. BEEX, Merovingische ambachtskunst [*'s-Hertogenbosch*, 1961].
Naar aanleiding van de tentoonstelling te 's-Hertogenbosch, en daarna te Tongeren, werd deze catalogus opgesteld.
Vgl. ook H. ROOSENS, Bij de tentoonstelling „Merovingische ambachtskunst — Groei en uitbloei van de Merovingische grafveldencultuur”. *Brabantia* X (1961), 158-173.
- K. BÖHNER, Die fränkischen Altertümer des Trierer Landes...
Zie *Bibl. Pln.* 1957-1958, blz. 480.
Rec. E. EWIG, *Rhein. Viert.* XXVI (1961), 330-335.
G. FAIDER-FEYTMANS, *Helinium* I (1961), 191-192.

- K. HAUCK, *Hist. Zs.* CXCV (1962), 104-107.
 H. HINZ, *Ann. hist. Ver. f. d. Niederrhein* CLXII (1960), 185-191.
 F. PETRI, *Westfäl. Forsch.* XII (1959), 182-184.
- K. BÖHNER, Rheinische Grabmäler der Merowingerzeit als Zeugnisse frühen fränkischen Christentums, in : *Das erste Jahrtausend...* (Düsseldorf, 1964) II, 653-678.
 Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1965, I, 43.
- G. FAIDER-FEYTMANS, *La Belgique à l'époque mérovingienne.* (Coll. „Notre passé“). Bruxelles, 1964.
 Rec. A. D'HAENENS, *Rev. hist. eccl.* LX (1965), 614-615.
 S. J. DE LAET, *Helinium* V (1965), 83-87.
 P. DE SAINT-AUBIN, *Bibl. école chartes* CXXII (1964), 330-333.
 H. R(OOSENS), *Archeol.* 1964, I, 45-46.
 A. VERHULST, *Bijdr. gesch. Nederl.* XIX (1964), 66-68.
- F. L. GANSHOF, De internationale betrekkingen van het Franse rijk onder de Merovingen (Med. Kon. Vla. Ac. v. België, Kl. Lett. XXII, nr. 4). Brussel, 1960.
 Rec. G. F(AIDER)-F(EYTMANS), *Archeol.* 1961, I, 180-181.
- H. KÜHN, Die germanischen Bügelfibeln der Völkerwanderungszeit in der Rheinprovinz. Graz, 1965.
 Nieuwe, verbeterde uitgave van dit standaardwerk.
- G. PFEIFFER, Franken (Sammelbesprechung). *Blätter f. dt. Landesgesch.* XCVII (1962), 353-404.
- H. ROOSENS, Cultuurbezit uit laat-Romeinse en vroeg-middeleeuwse grafvelden (Publicaties v. h. Prov. Gallo-Romeins Museum Tongeren, 5). Tongeren, 1963.
 Met kaartjes van de grafvelden uit de IVe en/of de V^e eeuw op blz. 8 en van de Merovingische begraafplaatsen in Limburg op blz. 17.
- E. SALIN, *La civilisation mérovingienne d'après les sépultures, les textes et le laboratoire.* IV : Les croyances. Conclusions. Index général des t. I-IV. Paris, 1959.
 Rec. J. BAYET, *Studi e materiali storia relig.* XXXI (1960), 129-135.
 P. DE PALOL, *Boletín del seminario de est. de arte y arq.* XXV (1960), 235-238.
 N. DUVAL, *Rev. histoire des religions, Paris* CLXII (1962), 223-229.
 G. F(AIDER)-F(EYTMANS), *Archeol.* 1959, II, 328 en *Helinium* I (1961), 89-91.
 R. LANTIER, *Journal des savants, Paris* (1962), 95-101.

B. TRENTESEAU, Les techniques de la damasquinure mérovingienne. *Helinium V* (1965), 32-43.

Van dezelfde S., La damasquinure mérovingienne en Belgique. Plaques-boucles et autres accessoires de buffleterie (Diss. archæol. gandenses, IX), *Brugge*, 1966.

J. VERCAUTEREN, Monnaies et circulation monétaire en Belgique et dans le Nord de la France du VIe au XIe siècle. *Settimane di studio del Centro ital. di Studi sull'alto medioevo (Spoleto)*, 1960 [1961], 279-311.

R. VON USLAR, Studien zu frühgeschichtlichen Befestigungen zwischen Nordsee und Alpen (Beihefte Bonner Jahrb., XI). *Köln-Graz*, 1964.

Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1964, II, 115-116.

Studie over de verschillende soorten verdedigingswerken ten tijde der invallen en in het Merovingische, Karolingische en Ottonische tijdperk.

J. WERNER, Fernhandel und Naturalwirtschaft im östlichen Merowingerreich nach archäologischen und numismatischen Zeugnissen. *Settimane di studio del Centro ital. di Studi sull'alto medioevo (Spoleto)*, 1960 [1961], 557-697. In bijgewerkte vorm ook in : 42. *Ber. Röm.-Germ. Komm.* 1961 [1962], 307-346.

Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1962, I, 37-38.

J. WERNER, Katalog der Sammlung Diergardt (Völkerwanderungszeitlicher Schmuck) I. Die Fibeln. *Berlin*, 1961.

Rec. G. F(AIDER)-F(EYTMANS), *Archeol.* 1961, II, 535.

A. VAN DOORSELAER, *Helinium II* (1962), 188-190.

Eerste deel van de ontworpen catalogus van de bekende verzameling bewaard in het Röm.-Germ. Museum te Keulen.

J. WERNER, Studien zu Abodiacum-Epfach (Epfach I). *München*, 1964.

Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1965, II, 99.

Epfach in het dal van de Lech, Z. van München, biedt een merkwaardig voorbeeld van continuïteit, gaande van de vroege keizertijd tot het huidige dorp. In het 2^e deel van deze publicatie (*München*, 1965) behandelt G. ULBERT, Der Lorenzberg bei Epfach. Die frühromische Militärstation.

Over het ontstaan van de rijgrafvelden :

C. REDLICH, Zur Frage der fränkischen Reihengräber in Belgien. *Archæologia geographica VII* (1958), 25-26.

K. BÖHNER, Zur historischen Interpretation der sogenannten Laetengräber. *Jahrb. des röm.-germ. Zentralmuseums Mainz* X (1963) [1965], 139-167, met 1 kaart en 13 platen.

Tegenover de stelling van H. ZEISS en J. WERNER (zie *Bibl.* 1950, nr. 49) betoogt S. op oudheidkundige grondslag dat de krijersgraven met wapenen ontdekt op de „laeti-grafvelden” of op de laat-Romeinse grafvelden (Furfooz, Hailot, Abbeville, Chouy, Limé, Caranda, Samson, Spontin, Pry, Eprave, Doornik, enz.), die dateren uit de periode 350-450, moeten toegeschreven worden aan Germaanse *foederati*, niet aan *laeti*. Aan de hand van de studiën van Th. MOMMSEN en H. NESSELHAUF onderzoekt S. de verschillende rechtstoestand van deze beide groepen. De onderzochte bijzettingvormen liggen ten grondslag aan die welke de Merovingische rijgrafvelden karakteriseren.

J. WERNER, Die Herkunft der Bajuwaren und der „östlich-merowingische” Reihengräberkreis, in : *Aus Bayerns Frühzeit — Festschrift F. Wagner (München, 1962)*, 229-.

Bijzetting op de rijgrafvelden wijst op samenhang tussen de „Besiedlung” van Bohemen en Beieren.

H. REMPEL, Die Reihengräbersitte des 8. bis 11. Jh. aus Sachsen-Anhalt, Berlin und Thüringen. *Berlin*, 1966.

K. KRAFT, Die Taten der Kaiser Constans und Constantius II. *Jahrb. f. Numismatik und Geldgeschichte* IX (1958), 141-186.

Keizer Konstans zou de Franken in Taxandrië in 341/342 als *foederati* gevestigd hebben. Gesymboliseerd zou dit feit zijn op munten van de keizer waarop een gewapende krijger (keizer?) een Germaan uit een hut leidt (Tafel XII, 2).

S. CHADWICK HAWKES - G. C. DUNNING, Krieger und Siedler in Britannien während des 4. und 5. Jahrhunderts, mit einem Katalog der Schnallen und Gürtelbeschläge mit Tierornamenten. 43.-44. *Bericht Röm.-Germ. Komm.* (1962-1963), 155-231.

Duitse uitgave van de bijdrage : Soldiers and Settlers in Britain, fourth to fifth century. *Medieval Archeology* V (1961), 1-70.

Studie over de betrekkingen tussen Engeland en het vasteland aan de hand van laat-Romeinse en vroeggermaanse bronzen voorwerpen die in beide gebieden vaak in militaire begraafplaatsen voorkomen. S. vermoedt dat deze uitrustingsvoorwerpen wijzen op Germaanse soldaten die ter verdediging van de oostkust van Engeland, het *litus saxonicum*, werden ingezet. Vooral in de Midlands worden de genoemde bronzen voorwerpen nagemaakt en hun verspreiding wijst op een soort van milizie die haar basis had in de steden en die zou zijn aangevuld met Germaanse soldeniers. Zij zou hebben voortbestaan ook nadat

keizer Honorius in 410 de inheemse bevolking toeliet voor eigen veiligheid te zorgen. Ten slotte wordt betoogd dat bij het begin van de Angelsaksische kolonisatie omstreeks 450 ook Franken in het Zuiden van Engeland zijn ingeweken.

V. I. EIVSON, *The Fifth-century Invasions South of the Tames*. London, 1965.

Rec. W. H. CHANEY, *American hist. review* LXXI (1965/66), 528-530.

H. R(OOSENS), *Archeol.* 1965, I, 40.

Frankische immigraties in Z.-Engeland worden onderzocht aan de hand van grafgiften in V^e-VIe eeuwse graven, die toegeschreven worden aan *laeti*.

Vgl. hiermede :

G. FAIDER-FEYTMANS, A propos des fibules cruciformes anglo-saxonnes. *Rev. du Louvre* XI (1961), 11-14.

Rec. G. D(ONNAY), *Archeol.* 1961, I, 182.

De as-gespen zouden wijzen op de invloed van de Rijn-Franken in O.-Kent op het einde van de V^e eeuw.

Over de ontdekking van vroege, vaak vorstelijke, graven :

E. SALIN, *Les tombes gallo-romaines et mérovingiennes de la basilique de Saint-Denis (Fouilles de janvier-février 1957) — Mémoires de l'Institut national de France*. T. XLIV, 1e partie (Paris, 1960), 169-262.

A. FRANCE-LANORD-M. FLEURY, *Les bijoux mérovingiens d'Arnegonde*. *Art de France* I (1961), 7-.

Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1962, II, 89.

Ook verschenen onder de titel : *Das Grab der Arnegundis in Saint-Denis*, in *Germania* XL (1962), 341-359.

A. FRANCE-LANORD, *Un cimetière de lètes à Cortrat-Loiret*. *Rev. archéol.* (1963), 15-35.

Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1963, I, 41.

O. DOPPELFELD, *Das fränkische Frauengrab unter dem Chor des Kölner Domes*. *Germania* XXXVIII (1960), 89-113.

Rec. G. F(AIDER)-F(EYTMANS), *Archeol.* 1960, II, 438.

J. WERNER, *Frankish royal tombs in the cathedrals of Cologne and Saint-Denis*. *Antiquity* XXXVIII (1964), 201-216.

Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1964, II, 112.

O. DOPPELFELD, *Das Inventar des fränkischen Knabengrabes*. *Kölner Domblatt* XXI-XXII (1963).

Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1963, II, 88.

Graf uit het midden der VIe eeuw.

- N. HABEREY- J. RÖDER, Das frühchristliche Frauengrab von St. Aldegund. *Germania* XXXIX (1961), 128-142.
 Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1961, II, 527.
 Over een christelijk graf uit de eerste helft der 4^e eeuw.
 D. M. WILSON bestrijdt echter dit besluit in *Germania* XLII (1964), 265-268.
- J. WERNER, Kriegergräber aus der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts zwischen Schelde und Weser. *Bonn. Jahrb.* CLVIII (1958), 373-413.
 Rec. G. F(AIDER)-F(EYTMANS), *Archeol.* 1960, I, 169.
- J. WERNER, Ein reiches Laetengrab der Zeit um 400 n. Chr. aus Fécamp (Seine-Maritime). *Miscellanea Archaeologica in honorem J. Breuer (Bruxelles, 1962)*, 145-154 (= *Archaeol. Belg.*, 61).
 Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1962, II, 87.
- R. PIRLING, Gräber des frühen 5. Jahrhunderts aus Krefeld-Gellep. *Bonn. Jahrb.* XLIX (1959), 215-222.
 Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1961, I, 183.
- R. PIRLING, Neue Grabfunde des 4. und frühen 5. Jahrhunderts aus Krefeld-Gellep. *Germania* XXXVIII (1960), 80-89; *Der Niederrhein* XXXI (1964), 54-56.
 Rec. G. F(AIDER)-F(EYTMANS), *Archeol.* 1960, I, 169.
 H. R(OOSENS), *Archeol.* 1962, I, 34; 1964, I, 48.
 Over 28 graven uit de IIIe-V^e eeuw ten Z. van het merovingisch grafveld te Krefeld nabij het Rom. castellum van Gelduba.
- J. BREUER- H. ROOSENS, Le cimetière franc de Haillot. *Zie Bibl. Pln.* 1957-1958, blz. 480.
 Rec. F. TISCHLER, *Duisburger Forsch.* V (1961), 228-229.
- H. ROOSENS, Quelques mobiliers funéraires de la fin de l'époque romaine dans le nord de la France (Diss. archaeol. gandenses, VII). *Brugge*, 1962.
 Rec. K. BÖHNER, *Helinium* IV (1964), 94-95.
 Systematisch onderzoek van 9 graven uit de periode 350-425, eertijds ontdekt door J. PILLOY te Abbéville-Homblières (7) en Monceau-le-Neuf (Aisne-departement) (2); met reproducties.
- A. DASNOY, La trouvaille de Suarlée et la grande invasion de 406-407. *Ann. Soc. archéol. Namur* L (1960-61), 123-135.
 Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1961, II, 533.
 Rijk graf van een Germaans krijger die, volgens S., in de dienst van Rome stond in het begin der V^e eeuw.

J. MERTENS, Gallo-romeins graf uit Grobbendonk. *Scrinium Lovaniense — Mém. van Cauwenbergh (Bruxelles, 1961)*, 136-149 (= *Archaeol. Belg.*, 53).

Over de ontdekking van christelijke Germaanse graven in de substructies van de kapel van Ouwen.

P. JANSSENS, Het Merovingisch grafveld van Grobbendonk. *Noordgouw IV (1964)*, 49-96.

Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1964, II, 111-112.

69 graven, waaronder een gelijktijdig dubbel-brandgraf, behorend bij een landelijke nederzetting.

P. JANSSENS- -H. ROOSENS, Lijkverbranding en lijkbegruving op het Merovingisch grafveld te Grobbendonk. *Helinium III (1963)*, 265-272 (= *Archaeol. Belg.*, 71).

Rec. G. D(ONNAY), *Archeol.* 1964, I, 46.

Zie ook P. JANSSENS, *Archeol.* 1961, 518; 1962, II, 62-63 en 66-67; 1963, II, 59; 1964, I, 265-272.

Incineratiegraven te Brecht, te Broekeneind en te Grobbendonk zouden kunnen een betekenis hebben van etnische aard.

H. ROOSENS, Houten VIIe-eeuwse grafkamer met vrouwen sieraden te Beerlegem. *Bull. Kon. Instit. voor het Kunstpatrimonium II (1959)*, 138-151 (= *Archaeol. Belg.*, 44).

Rec. G. F(AIDER)-F(EYTMANS), *Archeol.* 1959, I, 159-160.

Over het rijk vrouwengraf van het merovingisch grafveld (115 graven), onderzocht vanaf 1955.

H. Ch. VAN BOSTRAETEN, De Merovingische begraafplaats te Lutlommel. *Tax. XXXVI (1964)*, 3-100 (= *Archaeol. Belg.*, 86).

Van dezelfde S. : De Merovingische begraafplaats te Beerlegem (Oost-Vlaanderen). Lic. Gent, 1963.

A. VAN DOORSELAER, De Merovingische begraafplaats te Sint-Gillis-bij-Dendermonde. *O. K. Dendermonde (1958)*, 1-116 (Buitengew. uitg. XVII).

Opgravingen uit de jaren 1932-1933 op de Zwijvekouter, dicht bij de Dender.

H. ROOSENS- -J. ALENUS-LECERF, Sépultures mérovingiennes au „vieux cimetière” d’Arlon (*Archaeol. Belg.*, 88). *Bruxelles, 1965*.

21 graven van ca 550 tot 650 met buitengewone rijke graf-giften, toegeschreven aan een *familia* die behoorde tot de Merovingische aristocratie, ontdekt in de substructies van een Romeinse basilica.

H. ROOSENS, Quelques tombes mérovingiennes de Grandcourt. *Bull. Kon. Institut. voor het Kunstpatrimonium* IV (1961), 161-172 (= *Archaeol. Belg.*, 56).

Rec. G. F(AIDER)-F(EYTMANS), *Archeol.* 1961, II, 533.

Zie ook aanvullend in dit tijdschr. : P. JANSSENS, Anthropologisch onderzoek van de beenderresten uit het Merovingisch grafveld van Grandcourt.

A. DASNOY, Les trouvailles mérovingiennes de Dinant, in : *Mélanges Félix Rousseau. Études sur l'histoire du Pays mosan au moyen âge (Bruxelles, 1958)*, 191-200.

Publicatie en studie van de voorwerpen ontdekt tijdens de opgravingen in 1870 en 1879 van een Merovingisch grafveld daterend uit de (2e helft) van de 7e eeuw ; het grafveld zet echter een oudere begraafplaats uit de tijd omstreeks 400 voort.

J. ALENUS, Fouille mérovingienne à Folx-les-Caves. *Bull. Soc. d'Anthrop. et de Préhist.* LXXII (1961), 5-80 (= *Archaeol. Belg.*, 69).

Rec. G. D(ONNAY), *Archeol.* 1964, I, 46.

30 graven, waarvan er 20 uit de periode 550-700 dateren.

J. R. TERRISSE, Le cimetière franc de Ferrière-la-Petite près de Maubeuge (Nord). *Ogam* XI (1959), 155-163.

Merovingisch rijgrafveld uit de VIe-VIIe e. met 23 graven.

W. J. DE BOONE- J. YPEY, Nederland in de tijd der Merovingen, in : *Honderd eeuwen Nederland*, 212-223.

Rec. S. J. DE LAET, *Archeol.* 1959, I, 159.

J. YPEY, De verspreiding van vroegmiddeleeuwse vondsten in Nederland. *Ber. rijksd. oudheidk. bodemond.* IX (1959), 98-118.

Rec. G. F(AIDER)-F(EYTMANS), *Archeol.* 1960, II, 438.

W. J. DE BOONE, De Franken in Limburg, in : *Limburgs Verleden — Geschiedenis van Nederlands Limburg tot 1815 (Maastricht, 1960)*, I, 165-189.

Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1962, I, 38.

Onderzoek van muntvondsten en Merovingische grafvelden, waarvan repertorium en kaart.

R. VAN BEEK, Een Frankische nederzetting in Salland (prov. Overijssel). *Westerheem* X (1961), n° 3-7, 45-47.

Het oudheidkundig onderzoek in Salland zou voor het eerst de Saliërs kunnen op het spoor komen.

R. VAN BEEK- A. VAN ES, Nederzettingssporen uit de laat-

Romeinse keizertijd bij Dalfsen. *Westerheem* XIII (1964), 13-28.

Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1964, I, 40.

Voorlopig verslag over de opgravingen van plattegronden van boerderijen.

R. VAN BEEK, Nieuwe sporen van een Frankische nederzetting in Salland. *Westerheem* XIV (1965), 152-158.

W. A. VAN ES, Het rijengrafveld van Wageningen. *Palaeohistoria* X (1964), 181-316.

Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1964, II, 113-114.

Een grafveld ten N. van de Rijn, aan de rand van het Romeinse gebied, daterend van de laat-Romeinse tot in de Karolingische periode. Grafgraven wijzen op betrekkingen zowel met Noord-Gallië, als met het vrije Germanië.

J. YPEY, Het vroegmiddeleeuws grafveld van Putten (Gelderland). *Ber. rijksd. oudheidk. bodemond.* XII-XIII (1962/63), 99-152.

Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1964, II, 114.

H. DANNHEIMER, Die germanischen Funde der späten Kaiserzeit und des frühen Mittelalters in Mittelfranken. *Berlin*, 1962.

Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1962, II, 87-88.

H. DANNHEIMER, Reihengräber und Ortsnamen als Quellen zur frühmittelalterlichen Besiedlungsgeschichte Bayerns. Die merovingischen Funde aus dem Landkreis Landshut (Aus Bayerns Frühzeit. F. Wagner zum 75. Geburtstag). *Schriftenreihe z. bayer. Landesgesch.* LXII (1962), 251-286.

A. GENRICH, Der gemischtbelegte Friedhof von Dörverden (Materialhefte zur Ur- und Frühgeschichte Niedersachsens, 1). *Hildesheim*, 1963.

Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1964, I, 50.

A. VAN DOORSELAER, *Helinium* IV (1964), 276-278.

O. m. over lijkbegroving en -verbranding, in de VIe eeuw naast elkander voortkomend, in dit groot grafveld aan de Wezer.

H. HINZ, Die Ausgrabungen auf der Wittenhorst in Haldern. *Bonner Jahrb.* CLXIII (1963), 378-392.

Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1965, I, 45.

Frankisch-Karolingische woningen en zgn. hutkommen.

- W. NOWOTENIG, Brandgräber der Völkerwanderungszeit im südlichen Niedersachsen. *Neumünster*, 1964.
 Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1965, II, 101.
 Vgl. hiermee de studie van B. SCHMIDT in *Jahresschr. mitteldt. Vorgesch.* XLVII (1963), 347-369.
- B. SCHMIDT, Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteldeutschland. *Halle (Saale)*, 1961.
 Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1962, II, 88-89.
 Over lijkverbranding en lijkbegraafing voorkomend op Thüringische grafvelden van vóór 700.
- B. SCHMIDT, Neue völkerwanderungszeitliche Funde zwischen Unstrut und Ohre. *Jahresschrift mitteldt. Vorgesch.* XLVII (1963), 347-369.
 Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1964, I, 51.
 Belangrijk voor de studie van de „Saksische” ceramiek in België en de *Thoringi* vermeld door Gregorius van Tours.
- O. STAMM, Spätromische und frühmittelalterliche Keramik der Altstadt Frankfurt-am-Main. *Frankfurt*, 1962.
 Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1964, I, 50.
- W. WINKELMANN, Das Fürstengrab von Beckum. Eine sächsische Grabstätte des 7. Jahrhunderts in Westfalen. *Oelde*, 1962.
 Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1963, I, 42.
- A. MEANEY, A Gazetteer of Early Anglo-Saxon Burial Sites. *London*, 1964.
 Rec. A. V(AN) D(OORSELAER), *Archeol.* 1964, I, 49.
- Anglo-Saxon Pottery : a Symposium. *Medieval Archaeology* III (1959), 1-78. Ook verschenen als Reseach Report nr. 4 van de Council f. Brit. Archaeol.
 Rec. A. v. D(OORSELAER), *Archeol.* 1960, II, 438-439.
 Publicatie van de resultaten van een symposium over Angelsaksisch vaatwerk (vier studies).
 F. TISCHLER behandelt op blz. 1-7 in „The continental Background” het probleem der herkomst van Angelen en Saksen, waarvan hij de bakermat plaatst in het Elbe-Weser gebied, de vestiging in Brittanië vóór 400, en de kontakten tussen Brittanië en Noord-Gallië vanaf ca 450.
 Op blz. 7-13 (Anglo-Saxon pottery of the pagan period) meent J. N. L. MYRES de komst der Saksen tussen 440 en 450 te kunnen situeren, zich hiervoor steunend op het Romeins-Saksisch vaatwerk.
 Verder nog bijdragen van J. G. HURST en van G. C. DUNNING over middel-saksisch en angelsaksisch vaatwerk.

MIDDELEEUWEN :

R. BORREMANS, Archeologisch onderzoek van de „Motte” te Kontich. *Bijdr. gesch. Brab.* XLIII (1960), 311-340.

Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1961, II, 536.

S. geeft ook een verspreidingskaart van de ringgrachten in België.

L. DEVLIEGHER, De Duinenabdij te Koksijde. Ikonografie en archeologie. *Biek.* LXI (1960), 193-228 (= *Archaeol. Belg.*, 50).

P. SCHITTEKAT, Onder de duinen van Koksijde. *Brussel*, 1960.

Zie eveneens het verslag van S. over de opgravingen aldaar in de Ter Duinenabdij in *De Duinen IV* (1964), 20-74, 107-135.

L. GÉNICOOT, Apport des fouilles récentes à l'histoire de l'ancienne église abbatiale de Gembloux (*Archaeol. Belg.*, 79). *Brussel*, 1964.

Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1964, II, 117.

M. MARTENS, Les survivances domaniales du *castrum* carolingien de Bruxelles à la fin du moyen âge. *Moyen Age* LXIX (1963), 641-655.

Rec. X., *Bijdr. gesch. Nederl.* XIX (1964/65), 349.

J. MERTENS, Recherches archéologiques dans l'abbaye mérovingienne de Nivelles. *Miscellanea Archaeologica in honorem J. Breuer*, 89-113 (= *Archaeol. Belg.*, 61).

G. POSWICK, Pierres tombales et épigraphie de Limbourg (*Arch. verviétoises* nr. 7). *Verviers*, 1963.

G. FASOLI, Points de vue sur les incursions hongroises en Europe au Xe siècle. *Cahiers civilisation médiévale* II (1959), 17-35.

Rec. G. F(AIDER)-F(EYTMANS), *Archeol.* 1959, I, 161.

Samenvatting van het in 1945 verschenen boek : *Le incursioni ungare in Europa nel secolo X* van dezelfde S.

Over hetzelfde onderwerp ook A. d'HAENENS, Les incursions hongroises dans l'espace belge (954-955). *Cahiers civilisation médiévale* IV (1961), 423-440.

Rec. G. F(AIDER)-F(EYTMANS), *Archeol.* 1962, I, 38.

* * *

Middeleeuwse cultuurgebieden en -stromingen worden gereflecteerd door de heiligenverering, die vooral in de kerkpatronen tot uiting komt. Wij hebben hieronder enkele bijdragen over dit onderwerp samengebracht :

232. M. ZENDER, Räume und Schichten mittelalterlicher Heiligenverehrung in ihrer Bedeutung für die Volkskunde. Die Heiligen des mittleren Maaslandes und der Rheinlande in Kultgeschichte und Kultverbreitung. *Düsseldorf*, 1959.

Zie over dit werk *Bibl. Pen.* 1959-1961, blz. 322.

Wat onze gebieden betreft, is de Schelde als rijksgrens meteen de westelijke grens van de verering van de Maaslandse heiligen (Servatius, Lambertus, Cornelius, Gertrudis), tot op het ogenblik dat door de Burgondische eenmaking, Vlaanderen in dezelfde cultuursfeer als Brabant wordt opgenomen en een nieuwe grens, nl. de taalgrens, in de heiligenverering tot uiting komt. Vgl. de verering van Cornelius.

Een baanbrekend werk !

233. E. EWIG, Beobachtungen zur Frühgeschichte des Bistums Köln, in : Zur Geschichte und Kunst im Erzbistum Köln — Festschrift W. Neuss (1960), 13-39.

234. E. EWIG, Der Petrus- und Apostelkult im spätrömischen und fränkischen Gallien. *Zs. f. Kirchengesch.* LXXI (1960), 215-251.

Rec. A. D'HAENENS, *Rev. hist. eccl.* LVI (1961), 989-990.

235. E. EWIG, Die Cathedralpatrozinien im römischen und fränkischen Gallien. *Hist. Jahrb.* LXXIX (1960), 1-61.

Rec. H. HIEGEL, *L'information historique* XXIII (1961), 163-165.

236. E. EWIG, Der Martinskult im Frühmittelalter. *Archiv f. mittelhhein. Kirchengesch.* XIV (1962), 11-30.

237. E. EWIG, Die ältesten Mainzer Patrozinien und die Frühgeschichte des Bistums Mainz, in : Das erste Jahrtausend (*Düsseldorf*, 1962) I, 114-127.

238. N. KYLL, Siedlung, Christianisierung und kirchliche Organisation der Westeifel. *Rhein. Viert.* XXVI (1961), 159-241.

Op grond van de studiën van K. BÖHNER (zie blz. 77-78) en met de hulp van toponymische gegevens en van de ontwikkeling van de rijfgrafvelden, onderzoekt S. de zeer ingewikkelde problemen van de kerstening. De patroonheiligen van de eerste kerken en bidplaatsen verstreken hierbij ook degelijke informatie.

239. M. BARTH, Beiträge zur Geschichte elsässischer Kirchorte und ihrer Patrozinien. *Archives de l'Église d'Alsace* XXVI (1959), 89-140.
240. G. ZIMMERMANN, Patrozinienwahl und Frömmigkeitswandel im Mittelalter dargestellt an Beispielen aus dem alten Bistum Würzburg. *Würzburger Diözesan Geschichtsblätter* XX (1958), 24-126 ; XXI (1959), 5-124.
Rec. K. A. FINK, *Rev. hist. eccl.* LV (1960), 1044.

* * *

Wij besluiten dit overzicht met de vermelding van een aantal rechtshistorische bijdragen, die wij terloops hebben genoteerd :

241. K. S. BADER, Das mittelalterliche Dorf als Friedens- u. Rechtsbereich. Zie *Bibl. Pln.* 57/58, p. 420.
Rec. J. BALON, *Rev. phil.* XXXVII (1959), 192-194.
K. BOSL, *Hist. Jahrb.* LXXVIII (1959), 140-144.
F. STEINBACH, *Vierteljahrsschr. f. Sozial- u. Wirtschaftsgesch.* XLVI (1959), 85-90.
F. ZIMMERMANN, *Archival. Zs.* LV (1959), 221-22.
242. K. S. BADER, Dorfgemeinschaft und Dorfgemeinde. Studien zur Rechtsgeschichte des mittelalterlichen Dorfes II. *Weimar*, 1962.
Rec. L. CARLEN, *Schweiz. Zs. f. Geschichte* XIV (1964), 146-148.
Ph. DOLLINGER, *Revue historique* CCXXXII (1964), 486-488.
243. J. BALON, Études franques I. Aux origines de la noblesse. Contributions à un traité de droit salique. *Namur*, 1963.
Rec. A. D'HAENENS, *Rev. hist. eccl.* LIX (1964), 898-900.
W. GOFFART, *Speculum* XXXIX (1964), 481-482.
J. IMBERT, *Rev. hist. de droit franç. et étranger* 4e sér. XLII (1964), 302-304.
R. SPRANDEL, *Zs. d. Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch.* — *Germ. Abt.* LXXXI (1964), 403-404.
244. J. BALON, Ius medii aevi I. La structure et la gestion du domaine de l'église au moyen âge dans l'Europe des Francs. *Namur*, 1959 ; 2e éd. 1963.
Rec. A. D'HAENENS, *Rev. hist. eccl.* LIX (1964), 898-900.
D. HERLIKY, *Am. Hist. Review* LXVII (1961-62), 99-101.
J. IMBERT, *Rev. phil.* XXXIX (1961), 126-129.

- J. KEMP, *Manuscripta* V (1961), 96-97.
 J. A. RAFTIS, *Speculum* XXXVI (1961), 449-451.
245. J. BALON, *Ius medii aevi* II. *Lex iurisdictio*. Recherches sur les assemblées judiciaires et législatives, sur les droits et sur les obligations communautaires dans l'Europe des Francs I-II. *Namur*, 1960.
246. J. BALON, *Ius medii aevi* III. *Traité de droit salique*. Son caractère, son évolution, son expansion à travers l'Europe des Francs. Étude d'exégèse et de sociologie juridiques. *Namur*, 1965.
247. J. BALON, *Propos sur le malberg*. Les Francs et la civilisation latine. *Namur*, 1965.
 Rec. F. J. SCHMALE, *Hist. Zs.* CCII (1966), 723-24.
 Verdedigt de zeer onwaarschijnlijke stelling dat de Franken van Chlodwig het Latijn als omgangstaal gebruikten.
248. J. BALON, *Les lètes chez les Francs*. *Ts. v. rechtsgesch.* XXXIII (1965), 430-446.
249. A. BERGENGRUEN, *Adel und Grundherrschaft im Merowingerreich...* Zie *Bibl. Pln.* 1957-1958, blz. 483.
 Rec. J. FLECKENSTEIN, *Zs. Gesch. Oberrheins* CVIII (1960), 274-276.
 R. SPRANDEL, *Zs. d. Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch. - Germ. Abt.* LXXVII (1960), 384-387.
 F. STEINBACH, *Vierteljahrschr. f. Sozial- u. Wirtschaftsgesch.* XLVII (1960), 381-390.
250. D. P. BLOK, *Opmerkingen over het aasdom*. *Ts. v. rechtsgesch.* XXXI (1963), 243-274.
 Rec. X., *Bijdr. gesch. Nederl.* XVIII (1963/64), 268.
251. K. BOSL, *Franken um 800*. Strukturanalyse einer fränkischen Königsprovinz (Schriftenreihe z. bayerischen Landesgesch., 58). *München*, 1959.
 Rec. S. CORSTEN, *Rhein. Viert.* XXVI (1961), 94-96.
252. K. BOSL, *Aus den Anfängen des Territorialstaates in Franken*. *Jahrb. f. fränk. Landesf.* XXII (1962), 67-88.
253. H. CONRAD, *Deutsche Rechtsgeschichte*. Bd. I :

- Frühzeit und Mittelalter. Ein Lehrbuch. *Karlsruhe*, 1962².
 Rec. G. VAN DIEVOET, *Rev. hist. eccl.* LXI (1966), 243-244.
254. S. CORSTEN, Rheinische Adelherrschaft im ersten Jahrtausend. *Rhein. Viert.* XXVIII (1963), 84-130.
255. H. DANNENBAUER. Die Rechtsstellung der Gallorömer im Frankenreich, in : Grundlagen der mittelalterlichen Welt. *Stuttgart*, 1958.
256. G. DROEGE, Pfalzgrafschaft, Grafschaften und allodiale Herrschaften zwischen Maas und Rhein in salisch-staufischer Zeit. *Rhein. Viert.* XXVI (1961), 1-22.
257. E. EWIG, Les Ardennes au haut-moyen-âge. *Anc. Pays et Assemblées d'États* XXVIII (1963), 1-38.
 Rec. H. R(OOSENS), *Archeol.* 1964, I, 47-48.
 De *Pagus Ardennensis*, eerste vermelding 767-768, schijnt Karolingisch ; in de Merovingische bronnen is er sprake van *silva, foresta* of *saltus*.
258. F. ROUSSEAU, Les Carolingiens et l'Ardenne. *Bull. Ac. Roy. de Belg., Cl. Lettres* XLVIII (1962), 187-221.
 Rec. J. M(ERTENS), *Archeol.* 1962, II, 90.
259. F. L. GANSHOF, Les traits généraux du système d'institutions de la monarchie franque. *Settimane di studio del Centro italiano di Studi sull'alto medioevo (Spoleto, 1961 [1962])*, 91-127.
 Rec. A. V(AN) D(OORSELAER), *Archeol.* 1965, I, 38.
260. F. L. GANSHOF, Le statut de la femme dans la monarchie franque. *Receuil Jean Bodin* XII (1962), 5-58.
261. F. L. GANSHOF, Note sur une charte de Thierry d'Alsace, comte de Flandre, intéressant la propriété foncière à St-Omer, in : Beiträge zur Wirtschafts- und Stadtgeschichte. Festschrift f. Hektor Ammann (*Wiesbaden*, 1965), 84-96 (= *Studia hist. Gandensia* 36).
 Rec. A. D'HAENENS, *Rev. hist. eccl.* LXII (1967), 193.
262. H. HELBIG, Fürsten und Landstände im Westen des Reiches im Uebergang vom Mittelalter zur Neuzeit. *Rhein. Viert.* XXIX (1964), 32-72.
 Rec. X., *Bijdr. gesch. Nederl.* XX (1965/66), 221.

263. E. HLAWITSCHKA, Zur landschaftlichen Herkunft der Karolinger. *Rhein. Viert.* XXVII (1962), 1-17.
264. E. HLAWITSCHKA, Vorfahren Karls des Grossen, in : Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben I (*Düsseldorf*, 1965)
265. J. FLECKENSTEIN, Die Hofkapelle der deutschen Könige. I. Teil : Grundlegung. Die Karolingische Hofkapelle (Schriften der M. G. H., Deutsches Institut f. d. Erforschung des Mas, 16/1). *Stuttgart*, 1959.
Zie : P. GORISSEN, La chapelle palatine des souverains carolingiens. *Rev. hist. eccl.* LVI (1961), 465-70.
266. W. MOHR, Die karolingische Reichsidee. *Münster*, 1962.
267. K. HYLDGAARD-JENSEN, Rechtswortgeographische Studien I. Zur Verbreitung einiger Termini der westlichen und nördlichen mittelniederdeutschen Stadtrechte vor 1350 (Göteborgger germanist. Forsch. VII). *Uppsala*, 1964.
268. A. C. F. KOCH, Die flandrischen Burggrafschaften. Wesenszüge und Entstehung. *Zs. d. Savigny-Stift. f. Rechtsgesch.-Germ. Abt.* LXXVI (1959), 153-172.
269. W. METZ, Das Karolingische Reichsgut. Eine verfassungs- und verwaltungsgeschichtliche Untersuchung. *Berlin*, 1960.
Rec. S. CORSTEN, *Rhein. Viert.* XXVI (1961), 96-99.
C. CRAMER, *Hess. Jahrb. f. Landesgesch.* XIII (1962), 347-352.
J. DHONDT, *Le Moyen âge* LXVIII (1962), 168-170.
J. RAMAËKERS, *Zs. Aachener Gesch.-Ver.* LXXIII (1961), 265-268.
A. E. VERHULST, *Cahiers Civ. Méd.* IV (1961), 489-91.
270. W. SCHLESINGER, Beiträge zur deutschen Verfassungsgeschichte des Mittelalters I : Germanen, Franken, Deutsche II : Städte und Territorien. *Göttingen*, 1963.
Rec. L. GÉNICOT, *Rev. hist. eccl.* LIX (1964), 223-224.
Daarin : Herrschaft und Gefolgschaft in der germanisch-deutschen Verfassungsgeschichte. — Ueber germanisches Heerkönigtum. — Karolingische Königswahlen. — Die Anfänge der deutschen Königswahl. — Kaisertum und Reichsteilung. — Kaiser Arnulf und die Entstehung des deutschen Staates und Volkes. — Die Grundlegung der deutschen Einheit im frühen Mittelalter. — Randbemerkungen zu drei Aufsätzen über Sippe, Gefolgschaft und Treue.

271. A. SCHMITT-WEIGAND, Rechtspflegedelikte in der fränkischen Zeit (Münsterische Beiträge z. Rechts- und Staatswissenschaft, VII). *Berlin*, 1962.

Rec. G. P. J. BANNENBERG, *Brab. heem* XIV (1962), 154-155.

272. K. SCHWINGEL, Die lothringischen Centenen im französischen Schrifttum. *Rhein. Viert.* XXIV (1959), 1-39.

273. R. SPRANDEL, Struktur und Geschichte des merovingischen Adels. *Historische Zs.* CXCI (1961), 33-71.

274. F. STEINBACH, Ursprung und Wesen der Landgemeinde (Arbeitsgemeinschaft f. Forsch. d. Landes Nordrhein-Westfalen, 87). *Köln-Opladen*, 1960.

Rec. J. BEHETS, *Wet. tijd.* XXI (1961), 420-421.

275. A. E. VERHULST, Karolingische Agrarpolitik. Das Capitulare de villis und die Hungersnöte von 792/93 und 805/06. *Zs. f. Agrargesch. u. Agrarsoziologie* XIII (1965), 175-189 (= Stud. hist. Gandensia nr. 38).

Rec. A. D'HAENENS, *Rev. hist. eccl.* LXII (1967), 191-192.

275 a. J. M. WALLACE-HADRILL, The long-haired kings and other studies in Frankish history. *London*, 1962.

Vgl. F. L. GANSHOF, Monarchie franque et monarches francs. A propos d'un livre récent. *Helinium* V (1965), 53-60.

276. R. WENSKUS, Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen Gentes. *Köln-Graz*, 1961.

Rec. R. DRÖGEREIT, *Niedersächs. Jb. f. Landesgesch.* XXXVI (1964), 218-20.

P. W. A. IMMINK, *Ts. v. Rechtsgesch.* XXXII (1964), 449-461.

J. J. MENZEL, *Zs. f. Ostforsch.* XIV (1965), 342-344.

H. R(OOSENS), *Archeol.* 1964, I, 30.

St. SONDEREGGER, *Zs. d. Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch.-Germ. Abt.* LXXXI (1964), 379-382.

H. SPROEMBERG, *Dt. Literaturzeitung* LXXXV (1964), 682-686.

R. SCHÜTZEICHEL, *Anz. f. dt. Altertum u. dt. Lit.* LXXXVII (1966), 145-150.

M. W. THOMPSON, *Medieval archaeology (London)* X (1966), 220-221.

Een monumentale studie van groot belang voor de institutionele voorgeschiedenis, het begrip „stam”, het ontstaan, de groei en het verdwijnen der Germaanse stammen in de Romeinse tijd en in de periode der volksverhuizing.

277. R. WENSKUS, Die deutschen Stämme im Reiche Karls des Grossen, in : Karl der Grosse Lebenswerk und Nachleben I: Persönlichkeit und Geschichte (*Düsseldorf*, 1965), 178-219.

278. E. WISPLINGHOFF, Königsfreie und Scarmannen. *Rhein. Viert.* XXVIII (1963), 200-217.

Voor de juiste betekenis en de onderlinge verhouding van deze beide begrippen, verwijzen wij naar de vroegere bijdragen van Th. MAYER, H. DANNENBAUER, F. STEINBACH, G. BOESCH-INEICHEN, H. PLANITZ e. a.

Zie ook hierover : J. M. VAN WINTER, Scarmannen — Koningsvrijen. *Dancwerk, Feestbundel D. Th. Enklaar* (Groningen, 1959), 86-95.

Rec. H. SPROEMBERG, *Rhein. Viert.* XXVIII (1963), 318.

LIJST VAN BRONNEN EN VERKORTINGEN

- Acta philol. scand.* = Acta Philologica Scandinavica. Tidsskrift for nordisk sprogforskning. *Copenhagen.*
- Ann. de Bretagne* = Annales de Bretagne. *Rennes.*
- Ann. de Normandie* = Annales de Normandie. Études d'archéologie normande. *Rouen.*
- Ann. Instit. archéol. Luxemb.* = Annales de l'Institut archéologique du Luxembourg. *Arlon.*
- Ann. Soc. archéol. Namur* = Annales de la Société archéologique de Namur. *Gembloux.*
- An. praem.* = Analecta Praemonstratensia. *Averbode-Lewen.*
- Ant. class.* = L'Antiquité Classique. *Louvain.*
- Appeltjes v.h. Meetjesland* = Appeltjes van het Meetjesland. Jaarboek van het Heemkundig Genootschap van het Meetjesland. *Maldegem.*
- Archeol.* = Archeologie. Overdruk uit *l'Antiquité Classique* — Vanaf 1962 als zelfstandig tijdschrift: Zesmaandelijkse kroniek uitgegeven door het Nationaal Centrum voor oudheidkundige navorsingen in België [*Brussel-Wezembeek*].
- Archiv. f. Sippenf.* = Archiv für Sippenforschung und alle verwandten Gebiete. *Limburg/Lahn.*
- Arch. Stud. neu. Spr. u. Lit.* = Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen. *Braunschweig.*
- Arkiv f. nord. filol.* = Arkiv för nordisk filologi. *Lund-Köpenhamn.*
- Arv* = Arv. Tidsskrift för nordisk folkminnesforskning. *Uppsala.*
- Ascania* = Ascania. Tijdschrift over Asse, zijn streek en zijn mensen. *Asse.*
- Beitr. Gesch. dt. Spr. u. Lit. (Halle)* = Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. *Halle (Saale).*
- Beitr. Gesch. dt. Spr. u. Lit. (Tübingen)* = Id. *Tübingen.*
- Beitr. z. Namenf.* = Beiträge zur Namenforschung. *Heidelberg.*
- Bibl. Ling.* = Bibliographie Linguistique de l'année ... (Comité Intern. Permanent de Linguistes). *Anvers-Utrecht.*
- Bibl. (Pln., Psn.)* = De plaatsnamenstudie in ... / De persoonsnamenstudie in ... (verwijst naar de vorige overzichten in *Com. top.*).
- Biek.* = Biekorf. Westvlaams archief voor geschiedenis, oudheidkunde en folklore. *Brugge.*
- Bijdr. gesch. Brab.* = Bijdragen tot de geschiedenis inzonderheid van het oud Hertogdom Brabant. *Antwerpen.*
- Bijdr. gesch. Nederl.* = Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden. *Den Haag-Antwerpen.*

- Birmingham Hist. Journal* = University of Birmingham Historical Journal. *Birmingham*.
- Blätter f. dt. Landesgesch.* = Blätter für deutsche Landesgeschichte. *Wiesbaden*.
- Blätter f. oberdt. Namenf.* = Blätter für oberdeutsche Namenforschung. *München*.
- Bonn. Jahrb.* = Bonner Jahrbücher des rheinischen Landesmuseums in Bonn und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande. *Kevelaer-Köln*.
- Brabantia* = Brabantia. Tweemaandelijks tijdschrift van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant. 's-Hertogenbos.
- Brabantica* = Brabantica. Bundel werken over familiegeschiedenis voor de provincie Brabant. *Brussel*.
- Brabant Toer.* = Brabant. Tweemaandelijks tijdschrift der toeristische federatie. *Brussel*.
- Brab. folkl.* = De Brabantse Folklore. Tijdschrift van de dienst voor geschiedkundige en folkloristische opzoekingen der provincie Brabant. *Brussel*.
- Brab. heem* = Brabants heem. Tijdschrift voor Brabantse heem- en oudheidkunde. *Oisterwijk*.
- Brab. Leeuw* = Brabantse Leeuw. *Rotterdam*.
- Brugs Ommeland* = Het Brugs Ommeland. Handelingen van de heemkundige kring „Maurits Van Coppenolle”. *Sint-Andries*.
- Bull. Comm. roy. hist.* = Bulletin de la Commission Royale d'Histoire. — Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis. *Brussel*.
- Bull. Instit. archéol. Luxemb.* = Bulletin de l'Institut Archéologique du Luxembourg. *Arlon*.
- Bull. phil. et hist.* = Bulletin philologique et historique du Comité des Travaux Historiques et Scientifiques. *Paris*.
- Calmpthoutania* = Calmpthoutania. Orgaan van de oudheidkundige kring van Kalmthout. *Kalmthout*.
- Celticum* = Celticum. Supplément à Ogam — Tradition Celtique. *Rennes*.
- Com. top.* = Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie. — Bulletin de la Commission Royale de Toponymie & Dialectologie. *Brussel*.
- De Bronk* = De Bronk. Limburgs maandblad. *Valkenburg*.
- Dial. belgo-rom.* = Les Dialectes belgo-romans. *Bruzelles*.
- Driemaand. bladen* = Driemaandelijks Bladen voor taal en volksleven in het oosten van Nederland. *Groningen*.
- Dt. Lit. zeitung* = Deutsche Literaturzeitung für Kritik der internationalen Wissenschaft. *Berlin*.
- Engl. hist. rev.* = English historical review. *London*.

- English studies* = English Studies. A Journal of English Letters and Philology. *Amsterdam*.
- E. S.-Br.* = Eigen Schoon en De Brabander. Tijdschrift van het geschied- en oudheidkundig genootschap van Vlaams-Brabant. *Brussel*.
- Ét. class.* = Les Études classiques. *Namur*.
- Ét. germ.* = Études Germaniques. *Paris*.
- Folkl. brab.* = Le Folklore brabançon. Bulletin du service de recherches historiques et folkloriques du Brabant. *Bruxelles*.
- Forum Lett.* = Forum der Letteren. *Leiden*.
- Fryske plakn.* = Fryske Plaknammen. *Ljouwert*.
- Gentse Bijdr.* = Gentse Bijdragen. Uit het Seminarie voor Vlaamse Dialectologie van de Universiteit te Gent. *Gent*.
- Germanistik* = Germanistik. Internationales Referatenorgan mit bibliographischen Hinweisen. *Tübingen*.
- Germ. Life and Lett.* = German Life and Letters. New Series. *Oxford*.
- Ghulden roos* = Jaarboek van de Oudheidkundige Kring „De Ghulden Roos”. *Rozendaal*.
- Grenzen open* = Overmaas' blad „Grenzen open”. Drietalig tijdschrift voor en over Overmaas. *Tongeren*.
- Gulden Passer* = De Gulden Passer. Bulletin van de „Vereeniging der Antwerpsche Bibliophielen”. *Antwerpen*.
- Hand. Ëm.* = Handelingen van het Genootschap voor geschiedenis, gesticht onder de benaming Société d'émulation de Bruges. *Brugge*.
- Hand. Zuidned. Mij.* = Handelingen van de Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal-en Letterkunde en Geschiedenis. *Brussel*.
- Heem* = Heem. Tweemaandelijks Tijdschrift voor Overmaas. *Halle*.
- Heemk. Handb. Antw. Randgem.* = Heemkundig handboekje voor de Antwerpse randgemeenten. *Borgerhout*.
- Heemkronijk Heeze-Leende* = Heemkronijk van „De Heerlijkheid Heeze-Leende, Zesgehuchten en Sterksel”. *Heeze*.
- Helinium* = Helinium. Revue consacrée à l'archéologie des Pays-Bas, de la Belgique et du Grand Duché de Luxembourg. *Wetteren*.
- Hess. Jahrb. f. Landesgesch.* = Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte. *Marburg*.
- Heverlea* = Heverlea. Heemkundige, Toeristische en Kulturele Kring. *Heverlee*.
- H. O. K.* = Jaarboek van Kon. Hoogstratens Oudheidkundige Kring. *Hoogstraten*.

- Indogerm. Forsch.* = Indogermanische Forschungen. Zeitschrift für Indogermanistik und allgemeine Sprachwissenschaft. *Berlin.*
- Inform. Leipz.* = Informationen der Leipziger namenkundlichen Arbeitsgruppe an der Karl-Marx-Universität. *Leipzig.*
- VI. Int. Congr.* = VI. Internationaler Kongress für Namenforschung. Kongressberichte I-III. *München.*
- VII. Int. Congr.* = Atti e memorie del VII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche. *Firenze.*
- It Beaken* = It Beaken. Tydskrift fan de Fryske Akademy. *Assen.*
- Jaarb. geneal.* = Jaarboek van het Centraal Bureau voor genealogie. 's-Gravenhage.
- Jaarb. Kon. Vla. Ac. T. & L.* = Jaarboek van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde. *Gent.*
- Jaarb. Mij. Ned. Lett.* = Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden. *Leiden.*
- Jahrb. f. fränk. Landesf.* = Jahrbuch für fränkische Landesforschung. *Neustadt.*
- Jahrb. Ver. niederdt. Sprachf.* = Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung. *Neumünster.*
- Journal Engl. & Germ. Philol.* = The Journal of English and Germanic Philology. *Urbana, Illinois.*
- Kleine Meijerij* = Vlugschrift De Kleine Meijerij. *Helvoirt.*
- Kon. Ned. Ak., Bijdr. & Med. Naamk.* = Bijdragen en mededelingen der Naamkundecommissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam. *Amsterdam.*
- Kon. Ned. Ak., Med. Lett.* = Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde. *Amsterdam.*
- Kon. Vla. Ac., Versl. en med.* = Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde. *Gent.*
- Korr. blatt Ver. niederdt. Sprachf.* = Korrespondenzblatt des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung. *Neumünster.*
- Land v. Aalst* = Het Land van Aalst. Tijdschrift van de Heemkundige Vereniging. *Aalst.*
- Land v. Beveren* = Het Land van Beveren. Heemkundig tijdschrift. *Kallo.*
- Land v. Loon* = Het oude Land van Loon. Jaarboek van de Federatie der Geschied- en Oudheidkundige Kringen van Limburg. *Hasselt.*
- Language* = Language. Journal of the Linguistic Society of America. *Baltimore.*

- Lauwerkransken* = 't Lauwerkransken. Tijdschrift van de kring voor heemkunde te Borgerhout. *Borgerhout*.
- Leiegouw* = Verslagen en Mededelingen van De Leiegouw. Vereniging voor de studie van de lokale geschiedenis, taal en folklore in het Kortrijkse. *Kortrijk*.
- Leipz. Abhand. z. Namenf.* = Leipziger Abhandlungen zur Namensforschung und Siedlungsgeschichte. Beiträge anlässlich der Jahrestagung der Leipziger namenkundlichen Arbeitsgruppe. *Leipzig*.
- Le Moyen Age* = Le Moyen Age. Revue d'histoire et de philologie. *Bruxelles*.
- Lew. bijdr. Bijbl.* = Leuvense Bijdragen. Bijblad. Tijdschrift voor Moderne Filologie. *Leuven*.
- Le Vieux-Liège* = Bulletin de la Société Royale Le Vieux-Liège. *Liège*.
- Limburg* = Limburg. Maandelijks Tijdschrift voor Limburgse Geschiedenis, Oudheidkunde, Kunst en Volkskunde. *Mechelen-aan-de-Maas*.
- Maasgouw* = De Maasgouw. Tijdschrift voor Limburgse geschiedenis en oudheidkunde. *Maastricht*.
- Med. Nijm. Centr. Dial. & Naamk.* = Mededelingen van de Nijmeegse Centrale voor Dialect- en Naamkunde. *Assen*.
- Med. Ver. naamk.* = Mededelingen van de Vereniging voor Naamkunde te Leuven en de Commissie voor Naamkunde te Amsterdam. *Leuven-Amsterdam*.
- Meer Schoonheid* = Meer Schoonheid. Tijdschrift voor kunst-, heem- en natuurschoon. *Heverlee*.
- Met gansen trou* = Met gansen trou. Heemkundig tijdschrift van de kring Onsenoort in Noord-Brabant (Abdij „Mariënkroon”). *Nieuwkuyk*.
- Modern Lang. Review* = The Modern Language Review. *Cambridge*.
- Muttersprache* = Muttersprache. Zeitschrift zur Pflege und Erforschung der deutschen Sprache. *Lüneburg*.
- Names* = Names. Journal of the American Name Society. *Youngstown, Ohio*.
- Namn och bygd* = Namn och Bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning. *Uppsala-Köpenhamn*.
- Namurcum* = Namurcum. Chronique de la Société archéologique de Namur. *Namur*.
- Ned. leeuw* = De Nederlandsche Leeuw. Maandblad van het Kon. Ned. Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde. 's-Gravenhage.
- Neophilologus* = Neophilologus. Driemaandelijks tijdschrift ... *Groningen*.

- Niederdt. Jahrb.* = Niederdeutsches Jahrbuch. Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung. *Neumünster.*
- Niederdt. Mitt.* = Niederdeutsche Mitteilungen. *Lund-Kopenhagen.*
- Niederdt. Studien* = Niederdeutsche Studien. *Köln.*
- Niederdt. Wort* = Niederdeutsches Wort. Kleine Beiträge zur niederdeutschen Mundart- und Namenkunde. *Münster.*
- Niederrhein. Jahrb.* = Niederrheinisches Jahrbuch. Beiträge zur Geschichte und Kultur des Landes zwischen Niederrhein und Maas. *Krefeld.*
- Noordgouw* = Noordgouw. Cultureel tijdschrift van de provincie Antwerpen. *Antwerpen.*
- Notes & Queries* = Notes & Queries for Readers and Writers, Collectors and Librarians. *London.*
- Notre Flandre* = Notre Flandre — Zuid-Vlaams Heem. *Rijsel.*
- N. taalgid* = De nieuwe taalgid. *Groningen.*
- Numaga* = Numaga. Tijdschrift gewijd aan heden en verleden van Nijmegen en omgeving. *Nijmegen.*
- Nu nog* = Nu nog. Orgaan van de Vereniging voor Beschaafde Omgangstaal. *Langemark.*
- O. K. Deinze* = Bijdragen tot de geschiedenis der stad Deinze. Kunst- en Oudheidkundige Kring Deinze. *Deinze.*
- O. K. Dendermonde* = Oudheidkundige Kring van het Land van Dendermonde. Gedenkschriften. *Dendermonde.*
- O. K. Geel* = Jaarboek van de Vrijheid en het Land van Geel. *Geel.*
- O. K. Gent* = Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. *Gent.*
- O. K. Kortrijk* = Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk. *Kortrijk.*
- O. K. Leuven* = Mededelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring voor Leuven en omgeving. *Leuven.*
- O. K. Mech.* = Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen. *Mechelen.*
- O. K. Oudenaarde* = Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde. *Oudenaarde.*
- O. K. Ronse* = Annalen Geschied- en Oudheidkundige Kring van Ronse en het Tenement van Inde. *Ronse.*
- O. K. Waas* = Annalen van de Oudheidkundige Kring van het Land van Waas. *Sint-Niklaas.*
- Onder ons* = Onder ons. Driemaandelijks mededelingen van en voor de leden van de Vlaamse Vereniging voor Familie-kunde. *Antwerpen.*
- Onoma* = Onoma. Bulletin d'Information et de Bibliographie. — Bibliographical and Information Bulletin. *Louvain.*

- Ons Erfdeel* = Ons Erfdeel. Driemaandelijks kultureel tijdschrift. *Rekkem.*
- Ons Heem* = Ons Heem. Verbond voor Heemkunde. *St.-Martens-Latem.*
- Oost* = Oost. Bind- en werkblad van de Oostbrabantse Werk-gemeenschap. *Leuven.*
- Oostvlaanderen* = Toerisme in Oostvlaanderen. *Gent.*
- O.-Oudb.* = De Heemkundige Kring „De Oost-Oudburg”. *Sint-Amandsberg.*
- Oranjeboom* = Oranjeboom. Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van stad en land van Breda. *Breda.*
- Ortnamnssällskapet i Uppsala Årsskrift* = id *Uppsala.*
- Oudh. en kunst* = Oudheid en Kunst. Algemeen tijdschrift voor Kempische geschiedenis, uitg. door de Geschied- en Oudheidkundige Kring voor Brecht en Omstreken. *Brecht.*
- Ovla. jaarb.* = Kultureel Jaarboek van de provincie Oostvlaanderen. *Gent.*
- Ovla. Za.* = Oostvlaamse Zanten. Tijdschrift van de Bond der Oostvlaamse Volkskundigen en van de Dienst voor volkskundige Opzoekingen. *Gent.*
- Rev. ét. anc.* = Revue des études anciennes. Annales de la Faculté des Lettres de Bordeaux. *Bordeaux.*
- Rev. hist. ecll.* = Revue d'Histoire ecclésiastique. *Louvain.*
- Rev. int. onomastique* = Revue Internationale d'Onomastique. *Paris.*
- Rev. Ling. romane* = Revue de Linguistique romane. *Strasbourg.*
- Rev. Nord* = Revue du Nord. *Lille.*
- Rev. phil.* = Revue belge de philologie et d'histoire. — Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis. *Brussel.*
- Rhein. Viert.* = Rheinische Vierteljahrsblätter. Mitteilungen des Instituts für geschichtliche Landeskunde der Rheinlande an der Universität Bonn. *Bonn.*
- Rhein.-Westfäl. Zs. f. Volksk.* = Rheinisch-Westfälische Zeitschrift für Volkskunde. *Bonn.*
- Rond de Poldertorens* = Rond de Poldertorens. Handelingen van de kring voor heemkunde en geschiedenis „Sint-Guthago” voor de Ambachten van Dudzele, Oostkerke, Lissewege en Moerkerke. *Oostkerke-Westkapelle.*
- Sächs. Akad. d. Wiss. Leipzig* = Berichte über die Verhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse. *Berlin.*
- Schakel* = De Schakel. Tijdschrift van de Antwerpse Kring voor Familiekunde. *Antwerpen.*
- Spycker* = De Spycker. Orgaan van de Heemkundige Studiekring

van het grondgebied van de Aloude Heerlijkheid Essen-Kalmt-hout-Huiberger. *Essen*.

Standen en Landen = Wetenschappelijke bijdragen uitgegeven door de Belgische Afdeling van de internationale Commissie voor de Geschiedenis van Standen en Landen (Anciens Pays et Assemblées d'États). *Namen*.

Stud. Germ. Gand. = Studia Germanica Gandensia. Rijksuniv. *Gent*.

Stud. Hist. Gand. = Studia Historica Gandensia. Reeks overdrukken gepubliceerd door de Afdeling Geschiedenis van de Faculteit der Lett. en Wijsb. van de Rijksuniv. te *Gent*. *Gent*.

Sydsvenska ortnamnsällskapets Årsskrift = id. *Lund*.

Taal en Tongval = Taal en Tongval. Tijdschrift voor de studie van de Nederlandse volks- en streektaalen. Orgaan van de dialectcentrales van *Gent*, *Leuven* en *Amsterdam*. *Brussel*.

Tax. = Taxandria. Tijdschrift van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van de Antwerpse Kempen. *Turnhout*.

Toer. = De Toerist. Orgaan van de Vlaamse Toeristenbond. *Antwerpen*.

Tour. club = Auto Touring. Revue mensuelle du Touring Club de Belgique. *Bruxelles*.

Ts. gesch. folkl. = Tijdschrift voor geschiedenis en folklore. *Antwerpen*.

Ts. Leiden = Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde, uitgegeven vanwege de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te *Leiden*. *Leiden*.

Ts. levende talen = Tijdschrift voor levende Talen. — Revue des langues vivantes. *Brussel*.

Ts. Ver. aardr. studies = Tijdschrift van de Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies. — Bulletin de la Société Belge d'Études Géographiques. *Gent*.

Ts. v. gesch. = Tijdschrift voor geschiedenis, land- en volkenkunde. *Groningen*.

Ts. v. rechtsgesch. = Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis. *Groningen-Brussel-Den Haag*.

Us wurk = Us wurk. Meidielingen fan it Frysk Ynstitút oan de Ryksuniversiteit to *Grins*. *Grins*.

Veldeke = Veldeke. Orgaan van de vereniging tot instandhouding en bevordering der Limburgse dialecten. *Heerlen*.

Vorträge u. Forsch. = Vorträge und Forschungen, hrg. vom Institut für geschichtliche Landesforschung des Bodenseegebietes in *Konstanz*. *Lindau-Konstanz*.

Wavriensia = Wavriensia. Bulletin du Cercle historique et archéologique de *Wavre* et de la région. *Wavre*.

- Westfäl. Forsch.* = Westfälische Forschungen. Mitteilungen des Provinzialinstituts für Westfälische Landes- und Volkskunde. *Münster.*
- Westfäl. Zs.* = Westfälische Zeitschrift. *Regensburg-Münster.*
- Wet. tijd.* = Wetenschappelijke Tijdingen. Orgaan van de vereniging voor wetenschap. *Gent.*
- Wiss. Zs. Univ. Leipzig* = Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität zu Leipzig. *Leipzig.*
- Zs. f. Agrargesch. u. Agrarsoziol.* = Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie. *Frankfurt.*
- Zs. f. dt. Alt. u. dt. Lit.* = Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur. *Leipzig.*
- Zs. f. dt. Philol.* = Zeitschrift für deutsche Philologie. *Berlin.*
- Zs. f. Mundartforsch.* = Zeitschrift für Mundartforschung. *Wiesbaden.*
- Zs. f. Ostforschung* = Zeitschrift für Ostforschung. Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa. *Marburg.*
- Zs. f. roman. Philol.* = Zeitschrift für romanische Philologie. *Tübingen.*
- Zs. Savigny-Stift. f. Rechtsgesch.* = Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. *Weimar.*
- Zs. Schleswig-Holst. Gesch.* = Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte. *Neumünster.*
-